

זיכרונות מלחמה

שמחה בונם פוקס, רב ראשי

קולמר, תשנ"ה

תודה למרים סמואל על תרגום זכרונות הסבא
שיונחלו לדור הצעיר.

תוכן עניינים :

1. מבוא	- ע' 4
2. המלחמה המוזרה. הכרזת מלחמה. גיוס	- ע' 6
3. בתפקיד בגבול צרפת-בלגיה	- ע' 7
4. המלחמה. נצורים בדנקירק	- ע' 10
5. התבוסה	- ע' 13
6. בשבי	- ע' 14
7. סוף השבי	- ע' 17
8. זכרונות ממאי 1941 עד מאי 1943. הרב של לוט וגרון	- ע' 19
מוריס פורמן, פיליפ דה גינצבורג. U.G.J.F. 9. ה -	- ע' 24
10. האקציה של אוגוסט 1943. במחנה קסנויל	- ע' 28
11. רובין וסלי ברגמן	- ע' 32
12. מי היה פול דוד?	- ע' 34
13. אג'ן ; ספטמבר-אוקטובר 1942	- ע' 36
14. מיקט	- ע' 38
15. פעילויות שונות	
א. להעביר אנשים לשוויץ	- ע' 40
ב. להחביא אנשים, למצוא להם מקומות מסתור	- ע' 41
ג. תעודות זהות מזויפות. אנג'לין פאין	- ע' 41
16. מחנה ריבסלט	- ע' 44
17. אג'ן אוקטובר 1942 עד מרץ 1943	- ע' 48
18. סוף דבר	- ע' 53
19. נספחים	- ע' 55

מבוא

ההיסטוריון הישראלי שאול פרינדלנדר, קרא לספרו האוטוביוגרפי בשם "עם בוא הזיכרון". למעשה, עבור כל אלה מביננו ששרדו לאחר מלחמת 1939-1945 האם לא המילה "זיכרונות" היא המילה המתבקשת? כה רבים המאורעות העולים בזכרונינו, שרישומם יישאר בהיסטוריה היהודית לנצח, או בכלל בהיסטוריה הכללית וכאשר הזיכרונות שלעתים הסתתרו בנבכי נשמתנו, צפים פתאום ומתגלים באור מצפוננו, הם מתגלים לעינינו ללא סדר ללא התחלה וסוף, עד כדי כך שאין זה תמיד קל לסדר אותם באופן כרונולוגי. מכאן נובע הקושי להעלות כפי שצריך, את זיכרון השנים הנוראיות.

מדוע עלה בי הרעיון, פתאום, לאחר יובל, להעלות על הכתב את זיכרונותי האישיים, מעבר המהווה אחד מהפרקים הטרגיים ביותר בהיסטוריה היהודית? התשובה היא אולי, שבתקופה האחרונה, יותר מאי פעם, הרגשתי צורך לקרוא כתבים על עבר זה. בין היתר, ספרו של הפרופ' אנדרה כספי: "היהודים בזמן Vichy-Auschwitz) וכן את התיעוד המקיף של עו"ד סרג' קלרספלד "וישי-אשוויץ" (Seuil, 1991 הכיבוש") (על Marc Ferro חלק א': 1985, חלק ב': 1993) כמו כן קראתי כמה ביוגרפיות כמו זו של מרק פרו (Payard פיאראד /). אוכל לומר, שבצורה מסוימת הפכתי למכור ממש (Laval) על לבל (Kupferman) וזו של קופפרמן (Petain)פטן) לסוג זה של קריאה. יותר מפעם אחת שאלתי את עצמי: "האם באמת יכול להיות שכך היה? האם באמת זוועות כאלה בוצעו? האין מדובר בחלום בלהות?".

מספיק שאזכר בעברי, שאחזור 50 שנה אחורנית כדי שהתשובה תהיה אכן כזו ללא עוררין. אמנם הייתי עד לאירועים שאין להם אח ורע בהיסטוריה. הייתי מעורב ולעתים השתתפתי בפעולות להן לא הוכשרתי בבית המדרש לרבנים.

נוכל לראות אם כן, בדפים הבאים, עדות בין עדויות אחרות. למעשה בגלל השתלשלות העניינים, בגלל אכזריות האנשים וצוק העתים, חלק נכבד של עיסוקו של רב, כמו גם של חבריו, בתקופה שחיו של יהודי, במיוחד יהודי נתין זר, נהיו הפקר. מי שקיומו נתון לטוב ליבם של הזולת, נתון להשפלות, לרצונו של הכוח הפוליטי. עדות אמרתי, בין שאר העדויות, תחומה אגב, בזמן.

בבואי לכתוב את אשר חוויתי בין חודש מאי 1941 וחודש מאי 1943, נראה לי בעל ערך להזכיר גם את מה שהיווה עבורי "המלחמה המוזרה", התבוסה והחודשים הספורים ששהיתי בשבי, מכיוון שחלק זה יוכל (: "האווירה הייתה כבר מורעלת עוד לפני התבוסה של 1940."Alain Touraine.להאיר את דבריו של אלן טורן)

המלחמה המוזרה

הכרזת מלחמה. גיוס

מדהימה באופן מיוחד הייתה אלזס, שם השתקעתי שנים אחדות לפני פרוץ הקרבות. מספיק שאתן דוגמה אחת ויחידה של הלך רוח כה אופייני בנוגע לכך. מונית לרב בוינצנהיים (ליד קולמר) מאפריל 1936. מי מבין אלה ששרדו אינו זוכר את המתח ששרר בתקופה זו, בעקבות ניצחון הנאציזם בגרמניה, מתח שעלה וגבר עד שהגיע לממדים בלתי נסבלים בספטמבר 1938, כאשר כבש היטלר את צ'כוסלובקיה. סכנת המלחמה הייתה כה מוחשית שהוכרז על גיוס חלקי. זכור לי שעברתי, יחד עם כמה יהודים ליד בית הספר, ראה אותנו המנהל, ניגש אלינו, חרף וגידף אותנו בהכריזו שהיהודים אחראים למצב זה. אין כל ספק שהוא ביטא דעת רבים.

כידוע, זכינו לפסק זמן של שנה. כאשר התכוננתי לצאת לגינבה, שם עמד להתכנס הקונגרס הציוני בו עמדתי להשתתף ואפילו באופן פעיל, כציר ממפלגת הפועלים הדתית, הפועל המזרחי, שמעתי ברדיו שנחתם ההסכם הסובייטי-גרמני. אני חושב שהיה זה ביום שלישי. נאלצתי לבטל את הנסיעה לגינבה. כבר בשבת (Montpellier) קיבלתי צו גיוס. מונית לרב הצבאי של החטיבה ה-16 - במונטפלייה .

(ואז Challes-les-Eaux), של-לה-זו (Annecy) לאחר מספר ימים בהם הצטיידנו והתארגנו יצאנו לאנסי (Saint-Omer/Pas de פנינו צפונה שם התמקמנו במטות השונים, וזאת למספר חודשים, בסנט אומר/פה-דה-קלה Calais).

בתפקיד בגבול צרפת-בלגיה

מפקד גדוד הרפואה אליו (Disac) כאשר התייצבתי לפי התקנות, לפני הרופא הרב-סרן דיזק (Freydou) (Jauze) השתייכתי, הבנתי מיד שיחסינו יצטמצמו למינימום ההכרחי. סגנו, הרופא הסרן ז'וז'י-פריידו (Loire), צרפת עברו הסתיימה בלואר (Action Francaise) הכריזו ללא חשש על השתייכותו ל"פעולה הצרפתית" צפונה יותר, זו כבר לא צרפת. ההגינות מחייבת אותי לומר, שיחס זה של אדישות ואי-אכפתיות הופגן גם כלפי . היה זה חייל ותיק שלחם ב-1918 - שהפך לפרופסור לתיאולוגיה (Clavier) הכומר הפרוטסטנטי קלביה

mouvement וחבר פעיל ביותר, אם לא המוביל, של התנועה האקומנית (Montpellier) פרוטסטנטית במונטפלייה (שבדיוק אז, נדמה לי, הייתה בחבלי לידתה הראשונים. הגם שיחסי עם הנהלת שירותי הבריאות oecumenique של הגדוד שלי היו הוגנים, טיבם היה שונה מאוד עם הכומר קלביה. הינו קבוצה נפרדת, מה גם שהשתמשנו שנינו באותו רכב ואותו נהג שימש לנו כשליש.

כמעט מדי יום שוטטנו בגזרה בה התפרס הגדוד, אני- בחיפושי אחר יהודים והוא- אחר פרוטסטנטים. שם נשארנו חודשים אחדים, יצרתי קשר עם חיילים יהודים בודדים, הצלחתי לארגן (Saint Omer) בסנט אומר כנסים משותפים לעתים קרובות כאשר התאפשר לי לצרף כמה מהם באותו אזור. כך היה בהונשוט (שם, דומני, פגשתי בסטודנט צעיר למשפטים, Hazebrouck), בהזברוק (Steevorde), בסטנוורדה (Hondschoote) אשר בא מאלג'יר ושימש כמזכיר במשרד היחידה, הוא הראה לי בגאווה מפה קטנה של פלסטנה שתלה על קיר אחד במשרדו. עלי להודות שלא חסר לו אומץ. שאלתיו כיצד מתייחסים החיילים הצרפתיים אל חבריהם היהודיים, הוא ענה: "אדוני הרב, אינך חייב לטפל בבעיה זו אצלנו מכיוון שאנו מטפלים בה במו ידינו". מובן מאליו שבאספות שקיימתי וגם בזמן פגישתי עם חיילים בודדים, הזכרתי שאסור לשכוח שלמרות היחס שאנו חשים כלפי גרמניה וכלפי החיילים הגרמניים, אנו היהודים חייבים לזכור שגם הגרמנים הם יצורי-אנוש.

חששתי מאוד לגורל החיילים שלנו אם יפלו בשבי. לכן עלה בדעתי לכתוב לאחראי הדת הכללי, הרב . שאלתיו אם לא יהיה זה נכון לצייד את החיילים היהודיים בתעודות זהות מזויפות. רעיון (Liber) הראשי ליבר מוזר לחלוטין, תאמרו. בכל אופן כך התייחס לכך מקבל המכתב. אינני זוכר בדיוק את המילים בהן השתמש, אך בוודאי חשבני למטורף. אך תארו לעצמכם, שבזמן אחד ממסעותי אומר לי קצין אחד כולו זורח ומאושר: "יש אצלי חייל יהודי. אך כאמצעי זהירות סידרתי לו זהות מזויפת". אני משאיר לזה אשר כולו סבלנות לקרוא שורות אלה להסיק מסקנותיו בעצמו. לכשעצמי הייתה לי ההזדמנות, יותר מפעם אחת להיווכח מאוחר יותר שכמה שיותר מחונכים לסדר היררכי כך מתרחקים יותר מהמציאות. עלי להדגיש, שהקצין שחזה את הנולד היה מכוחות המילואים. אינני יודע אם קצין בסדר היה מגיע לאותה מסקנה. כנראה אסור לנו להכליל. קרה לי ששאלתי את עצמי אם כמה נושאי דרגות בכירות לא חשבו שהאויב העיקרי הוא לא הצבא הגרמני אלא והקומוניסטים. אני חושב שהיה זה הרופא הרב-סרן, מפקד היחידה (Front Populaire) ה"חזית העממית" הרפואית שהכריז יום אחד: "האם זה נורמלי בעיניכם שאמצא יום אחד עם הקונסיירג' שלי על שפת הים?" = שוערת הבניין). אינני בטוח לגמרי שענית לי: "מצידי-שיהיה!". מכל מקום הצהרה זו (Concierge)קונסיירג' / שאני מדבר עליה, אופיינית לדעתי לעמדה שבה נקט חלק בהחלט לא מבוטל בחוגי הצבא הצרפתי.

(, שכתב ספר Henri Serouya בזמן אחד מסיורי נתקלתי בעמדה שבה חפר בקשיים עצומים- הנרי סרויה)
על הקבלה. הצלחתי להעבירו לעיסוק שהלם יותר את כישוריו.

לגדודנו הגיעה חטיבה חדשה שהייתה מורכבת בעיקר מחיילים ותיקים. בכל מחלקה אפשר היה לספור לפחות מניין של חיילים יהודיים שהיו ממוצא זר. הם כנראה גויסו כמתנדבים במלחמת העולם הראשונה ורובם עוטרו בעיטורים שונים. דווקא בחטיבה זו הייתה מופגנת באופן גלוי אנטישמיות מהסוג הגס ביותר, אצל החברים הלא יהודיים של אותם חיילים. עד כדי כך שכמעט יום-יום ביקרתי בחטיבה זו, כדי לסייר בכל מחלקה ומחלקה והערתי למפקדים לגבי אכזבתי ותדהמתי בפני עמדה מבישה זו.

(=העולם היהודי) הפרסום הרשמי של "Univers Israelite" בתקופה זו, אני חושב, התפרסם ב- ובאזורים (Grenoble) הקונסיסטואר, אחד מעמיתי, רב צבאי של חטיבה אחת, שמשרדיו היו בגרונובל הסמוכים. הוא התגאה בהלך המחשבה ובאווירה החיובית שהורגשה בתחום הנתון לו. היה זה הרב הראשי, שהתמנה מאוחר יותר לקצין הדת הראשי למחנות המעצר תחת ממשלת וישי, ושלא חזר (Hirschler) הירשלר מאושוויץ אליה נשלח. ניצלתי שהות קצרה בפריז, כאשר הייתה לי חופשה, נכנסתי למשרד הקונסיסטואר כדי להודיע למר מנואל, שהיה המזכיר הראשי, שניסיוני עומד בסתירה גמורה לדעה שהשמיע (Consistoire) עמיתי, ושאני מטיל ספק רב בקביעותיו. אך הן היו בעלות ערך מוגבל ובוודאי שלא היה צריך להכליל מה שהיה, כמובן, גם בנוגע למסקנותיי. לדאבוני, העתיד הוכיח את דעתי.

איזה זיכרון חוזר אלי כאשר אני חושב על "המלחמה המוזרה"?

. בעיקרון, (Schneerson) ה"סדר" שארגנתי ברגע האחרון, עבור כמאה חיילים, בעזרת סגן ששמו שניאורסון ניתנה חופשה לכל החיילים היהודים לרגל חג הפסח. אך בעקבות כוננות שהוכרזה, בוטלה החופשה ברגע ובזכות נדיבות הלב שגילתה קהילה סמוכה (Hazebrouck) האחרון. הצלחתי לארגן באולם גדול בעירה הזברוק אליה פנינו ואשר ארגנה את "הסדר" לחיילים היהודיים מחיל המשלוח הבריטי שנמצא בסביבה, הצלחנו להשיג ברווחה גדולה את כל מה שהיינו זקוקים לו, כדי שחיילינו יזכו גם הם ב"סדר" מכובד מאוד. היה זה , שגם הוא נעלם בשואה, (Lyon), הרב הראשי של ליון Schonberg אחיו הצעיר של חברי המנוח ברנד שנברג (ששאל את ה"מה נשתנה", ארבע השאלות המסורתיות הנשאלות בתחילת הטקס.

(Mont-Cassel) לאחר מכן, שוב, ובפעם האחרונה, זזה החטיבה, כולל המפקדה של שירותי הבריאות, הפעם להר קסל בצפון ושם הופתענו ב- 10 למאי. בשעה שעזבנו את סנט-אומר, איך יכולתי שלא לכתוב מהרהורי לבי (Cassel) (ולאישתו ז"ל! זו הייתה לדעתי המשפחה היהודית היחידה שהתגוררה Marius Stam הנרגשים ל- מריוס סתם)

בעיר זו. באיזו אחווה קיבלו אותי! כמה ערבים מהנים ביליתי בביתם, עם עמיתי מחטיבה צבאית שכנה, הרב , שגם הוא נשלח לאושוויץ כמו אחיו, הרב של בריסל! (Leon Berman), ליאון ברמן (Lille) הראשי של ליל איזו הפתעה נהדרת הייתה לשמוע אותו, לפני חודשים אחדים, כאשר התקשר אלינו מ-סנט אומר. כל (Horbourg) אחד מאתנו חשב שהשני כבר בין המתים. אך הגורל רצה ובמשרדו הייתה אישה שמוצאה מהרבורג) . כאשר סידרה את עליית הגג מצאה קופסת נעליים בה סידרתי (Colmar) אשר יכול להיחשב כפרבר של קולמר מאמרים מעיתונים ורשימות שכתבתי כדי לשאת את דרשותיי לפני החיילים. זהותי הייתה כתובה על קופסה זו שמסרתי לידי מר סתם בזמן יציאתי מסנט אומר. הוא התעניין אם אני עדיין בחיים. וכך הוא התקשר אלי. היה זה ב-1992. מאוחר יותר הוא חגג את יום הולדתו ה-95.

המלחמה

(Dunkerque) נצורים בדנקירק

הגיע ה-10 במאי וההמולה שהגיעה בעקבות הקרב. לאחדים מאתנו הוקל ממש כאשר שמעו שעוד מעט , מפקד הארמייה השביעית שהחטיבה ה-16 הייתה (Giraud) זזים. שעטנו לבלגיה תחת פיקודו של הגנרל זירו , אך במהירות היה עלינו (Bruges) תחת פיקודו. אני הועברתי רק ב-12 במאי עם יחידתי, שהגיעה עד ברוגי שם נשארנו מספר ימים מפני שעל החטיבה ה-16 הוטלה המשימה לעכב (Zuydcoote) לסגת. כך הגענו לזוידקוט את התקדמות הצבא הגרמני בכדי לאפשר לחיל המשלוח הבריטי להפליג חזרה לאנגליה.

בזוידקוט היה סנטוריום שהוחרם באופן זמני כדי לשמש כבית-חולים. ראיתי פתאום את עמיתי קפל שהתפרץ פנימה, יחידתו או השירות הרפואי שלו היה צריך לסגת דרומה בבהילות, מה שמנע את (Kapel) נפילתו בשבי. לאחר המלחמה כתב את ספרו: "רב בסערה". בזוידקוט היה עלינו, קציני הדת, לסעוד כמובן את הפצועים, לא רק לדאוג לרווחתם אלא גם לתת להם לאכול ולשתות במידת האפשר ולעתים למלא תפקיד של אח. מובן מאליו שלא זנחנו את הפצועים הגרמנים שהפכו לשבויי מלחמה.

מדוע להאריך על מה שקרה בזוידקוט לאחר שכה הרבה נכתב והוקדש כבר לנושא? מכיוון שביה"ח היה על שפת הים ראינו מקרוב את ספינות הטורפדו האנגליות, מפלסות את דרכן בזיגזגים ומנסות להציל עצמן מהתקפות הבלתי פוסקות של מטוסי השטוקה. ראינו יותר מספינה אחת מתלקחת ויורדת למצולות. אסתפק בהעלאת שני מקרים: הגורל רצה שבין כל אלה הייתה קייטנת ילדים, שהמהירות המסחררת של

האירועים לא אפשרה העברתם מהמקום בזמן. תוכלו לתאר לעצמכם את מבוכתה של המדריכה כאשר נפל פגז בקרבת מקום והילדים שאלו אותה: העלמה, מה הרעש הזה?.

עוד אירוע שראוי, אני חושב, לצינו. במהלך אחד מביקורי בן שורות מיטות הפצועים, עצר אותי, ואמר: "אתה הרב?" עניתי בחיוב. והוא הודיע לי: "אני יהודי". עיני (Jacques Vatine) אחד מהם בשם ז'ק וטין נתקלה בשלט שהיה על מיטתו בו היה כתוב: "ללא דת". הוא אמר: "האם אין זו נבזות?" עניתי: "אל תטיל ספק בכך אפילו לדקה". האם תגובתי זו אינה מפתיעה, לאחר שהצעתי בעבר שינתנו זהויות מזויפות לחיילינו? האם לא סתרת את עצמי? - לא, כי החיילים אליהם התכוונתי היו יהודים, שלא הכחישו ולא התכוונו להכחיש בוידקוט ביקש את זהותם היהודית. היה זה רק נקיטת אמצעי הגנה, הישרדות, ואילו החייל שהיה לפני להתכחש לזהותו היהודית.

(ב1955-. ז'ק וטין סיפר לי את אשר קרהו. הוא Niceמה היה סופו של אותו דו-שיח? נפגשנו שוב בניס) הצליח להגיע לאנגליה, הצטרף לכוחות צרפת החופשית, התחתן עם יהודיה, ואעפ"י שפגישתנו בוידקוט הייתה כה קצרה, אני חושב שהערתי בו ז'ק יהודי. הוא הפך לבעל הכרה יהודית, ועלה מאוחר יותר לירושלים. שם נפטר לפני כשנתיים.

(Clavierהקשר בינו לבין הכומר קלביה נשמר. יום אחד סיפר לי הכומר הפרוטסטנטי קלביה) "ביקשתי וקיבלתי רשיון מעבר כדי לעזוב את זוידקוט". הכוונה, כך נכתב על הרשיון, הייתה ללוות דרך הים (או לנמל אחר כלשהו בצרפת. הסיבה בגללה ביקשתי זאת היא שבכמה ממאמרי Brestחיילים פצועים לברסט) ומדרשוטיי ביקרתי כמובן את השלטון הנאצי, ונוסף על כך התקפתי באופן בוטה ביותר את הרשות הרשמית, שהשתדל בכל כוחו ל"אריין" (Muller) של הכנסייה הפרוטסטנטית הגרמנית, את ההגמון של הרייך מולר ולהפוך את הכנסייה הפרוטסטנטית הגרמנית לנאצית. לכן זה היה יכול להיות מסוכן מאוד עבורי ליפול בשבי הגרמני. אך אתה, אדוני הרב, גם אתה אינך יכול להישאר וליפול לידיהם. האם אתה מודע למה שיכול לקרות לך? ". עניתי לו שלא בא בחשבון שאבקש עכשיו משהו וזאת דווקא בגלל שאני רב. אינני רוצה שיאמרו "הוא ברח". ביוזמתו הלך לבקש, או לדרוש, שיתנו גם לי רשיון מעבר זהה לשלו. כך יצאנו שנינו מזוידקוט ביחד עם חיילים פצועים שבהם היינו חייבים לטפל, כפי שטיפלנו בהם במקום עצמו. אך לא היה (Zuydcoste) זה כה פשוט לביצוע מכיוון שהמעבר בין זוידקוט לדנקירק, שם היה עלינו לעלות על האניות היה צר מאוד. כך שניסיונו הראשון להגיע לדנקירק נכשל בשל ההפצצות ולעתים גם ירי מרגמות וכשכבר יצאנו לדרך היה עלינו לחזור. למחרת מזלנו שיחק לנו יותר והגענו לדנקירק שעלתה בלהבות. מטוסי השטוקה הגרמניים טסו כה קרוב מעל לאמבולנסים שלנו שללא שימת לב לצלב האדום שכל אמבולנס סומן בו בבירור, הפעילו את

מקלעיהם והיו לנו פצועים נוספים וחלק מהפצועים נפצעו שנית. הכומר ואני הצלחנו להגיע בזחילה לאנייה אנגלית שהסכימה להעלותנו על סיפונה, יחד עם חיילים צרפתיים נוספים, בהם מספר לא מבוטל של פצועים. בספרו "מלחמת הבזק", בכרך החמישי: "מסמכים סודיים של צרפת בימינו" מדבר קלוד פאיה על המשבר החמור בין צרפת לאנגליה עקב התנאים בפינוי חילות בעלות הברית בדנקירק (עמ' (Claude Paillat) , הגנרל של היחידה שלי, והלורד אלכסנדר (Fagalde) 434-436). מדובר שם על ויכוח לוחט בין פאגלד . הראשון טוען כנגד השני שלא ניתנו מקומות מספיקים עבור החיילים הצרפתיים. ארשה לעצמי (Alexander) לצטט: "אני מצטער, עונה אלכסנדר (לפאגלד), אני מפליג בחצות. חוץ מזה הגרמנים בשערי דנקירק ואלה שלא יצליחו להפליג הלילה אבודים. כל מה שניתן היה להציל- הצלנו". "לא, כבוד הגנרל", עונה במרירות רב-סרן (המשרד השלישי של האדמירל מפקד צי הצפון), "את הכבוד לא (De La Perouse) של הבריגדה דה-לה-פרוז הצלחתם להציל". בהתרגשות-מה הבחנתי בשורות אלו בשמו של הרב-סרן של הבריגדה דה-לה-פרוז, מכיוון שבמשך מספר חודשים הוא היה שכני בשבי והיו בינינו לא מעט ויכוחים. מובן מאליו שבדרגותינו, לא היינו מודעים כלל למשבר הנ"ל.

התבוסה

, תחנה קטנה ונחמדה, (Weymouth) הגעתנו לאנגליה נראתה לנו לא מציאותית. לאורך כל המסלול לוימוט עמדו התושבים והריעו לכבודנו; עזבנו גיהינום והגענו למה שהיה בעינינו כגן-עדן בזעיר-אנפין. אך שהייתנו שם הייתה קצרת טווח, ארבעה ימים אם אינני טועה, והיה עלינו לחזור מכיוון שהמלחמה עדיין לא הסתיימה. (היה עליה לנסות ולעצור פעם נוספת את Brest בהגיעה החטיבה ה-16, או מה שנשאר ממנה, לברסט) הגרמנים. נאלצנו לסגת פעם אחר פעם, ושירותי הרפואה של החטיבה ה-16, שהיו ממוקמים בשדה ליד הכביש, ראו טנקים עוברים על פניהם. שני חיילים גרמניים מהמשטרה הצבאית (פלדג'נדרמרי) (Rennes) המוביל לרן פנו אלינו ושאלו לזהותנו. "שירותי רפואה" הייתה תשובתנו. "אם כך אתם חופשיים, אתם יכולים ללכת". אך הרופא הסגן אלוף לא הבין את דבריו. הוא התיר לכמה רופאים שגרו באזור לחזור לבתיהם ושלח שליח למטה ברן. התשובה לא איחרה לבוא. היה על הרופא הסגן-אלוף לערוך רשימה של אלו מקציניו שירצו להשתחרר באופן עצמאי. אלה ייחשבו כעריקים. היה עלינו להיות שבויי מלחמה. כנראה שהסגן אלוף אסטרמיי, מפקד המטה הכללי שהחליט על החלטה זו היה בטוח שפקודה זו אינה מתייחסת לעצמו, מכיוון (Estremey) שכמה ימים לאחר נפילתו בשבי, הוא ברח.

בשבי

לאחר 3 ימים, כמדומני, ששהינו בשדה הפתוח, אך הפעם כלואים בין גדרות תיל דוקרני, הועברנו לרן, שהפך למחנה שבויים, לקצינים בלבד (אם אינני טועה). אה (Cloitre et Colombier) למחנה קלואטר וקולומביה כמה מהר הועכרה האווירה!.

הכומר קלביה ואני קיבלנו חדר גדול, שם היו עוד כמה רופאים צבאיים. זה שהם הכעיסו מאוד את הכומר הפרוטסטנטי בשיריהם הגסים, לא הפתיע אותי כלל. אך הגעיל אותי ביותר, כאשר ראיתי אותם יום אחד מצחקקים סביב עיתון שערכו, כמובן לפי אפנת הימים ההם. התקרבותי וראיתי שסיבת התנהגותם הייתה (במדריד עם כמה בעלי עסקים". מלא גועל Ritz תמונה שתחתיה הודפסה הכותרת "הברון רוטשילד בריץ (אמרתי להם: "אדונים, אינכם סקרנים כלל, היו בטוחים שאם אותם "בעלי עסקים" היו גם הם יהודונים, לא היו נמנעים מלציין גם את שמותיהם". רב-סרן, שהיה רופא בהמות, התאמץ להרגיע אותי.

מיד עם הגיענו למחנה חילקו לנו שאלונים שבהם היינו צריכים למלא את פרטינו. כמובן שעלתה גם המילה "גזע" אם מאמינים או לא בקיומו של הגזע היהודי, מובן מאליו שכתבתי "יהודי". לפי אמנת ז'נבה על קציני דת, קצינים, רופאים, רופאי שיניים ורוקחים להיות משוחררים מיד, חוץ ממספר מסוים שעליהם מוטלת החובה לדאוג לחבריהם לשבי. הראשונים שהשתחררו היו קציני הדת, מכיוון שישנם מספיק כמרים וכמרים פרוטסטנטיים ביחידות עצמן כדי להבטיח את פולחן הדת שלהם. הכומר קלביה הצליח להשתחרר. נתתי לו את כתובתה של משפחתי, כדי שידעו את מצבי. תורם של האחרים הגיע. היה צורך להירשם אצל הרופא הסגן-אלוף דיזק, מפקד יחידת הרפואה שלנו. אינני יודע מה היו הקריטריונים לשחרור או להשארות בשבי עם החיילים. בכל אופן, בגלל העיקרון, הלכתי לכתוב את שמי ברשימת המשתחררים. והנה יום אחד כששוטטתי בחצר המחנה הצבאי של קלואטר וקולומביה שהיה עכשיו מחנה שבויים, שני רוקחים שלא הכרתי כלל, אך הם ידעו מי אני, התקרבו אלי ואמרו: "אדוני קצין הדת, אנו מאוד מופתעים. אנו חוזרים עכשיו ממשדד ההרשמה ולא ראינו את שמך ברשימת המשוחררים". חשדתי שהרופא הסגן-אלוף דיזק הכין שתי רשימות של משתחררים, על אחת רשמו את כל המשתחררים ועל השניה רשמו את כולם חוץ מהיהודים. חשדתי התאמת, מכיוון שכאשר הלכתי אליו כדי לספר לו על תמהוני והפתעתי שאינני כלול ברשימת המשוחררים, הוא שתק. שתיקה זו הייתה כהודאה. "כיצד!" אמרתי לו: "האם אינני קצין צרפתי עבורך? האם עליך לבצע את העבודה עבור הגרמנים? אל תדאג, לא אשתחרר". הוא שמר על שתיקתו.

בבוקר כאשר נפתחו שערי המחנה עבור חלק מהמשתחררים, ביניהם, כמובן, האדון דיז'ק, הודיעו לי על רופא שהתאבד. היה זה יהודי משומד. מפקדו, שהשתחרר כמובן, אמר לו בהיפרדו ממנו: "אתה תראה, אתם "תאכלו אותה" אתם היהודונים!"

שמועות מוזרות ביותר התחילו להתהלך במחנה.

"מכיוון שנחתמה הפסקת האש, מובן מאליו שכל האסירים ישוחררו!"

לא נזקקנו לזמן רב כדי שהמציאות תטפח על פנינו. קיבלנו פקודה לצאת לדרך כשהיעד היה הרייך הגרמני (בשלזיה שם ראינו אסירים המחפשים תוספת למזונם בפחי האשפה (האין Stalag הגדול. עברנו בסטלג) באוברלנגנדורף. (VIII H Oflag אומרים שישנם ויטמינים בקליפות תפוחי-אדמה?). לבסוף הגענו ליעדנו לאופלג (MORAVE במשיר שהלחינו האסירים מסופר על "ארמון

אני מודה שלא הרגשתי בטוח. לכן הלכתי לסרן הצרפתי האחראי על המחנה והודעתי לו מי אני. הוא הודיע לי שבשעת הצורך הוא יטפל במצב. אך יחד עם זאת ביקש ממני לא לדבר כלל על הרייך הגרמני. לכן, כאשר ביקשו ממני לתת שיעור בתנ"ך, במין אוניברסיטה שהקימו האסירים, לא הסכמתי באומרי שאי אפשר לדבר על התנ"ך מבלי שאיאלץ לבקר את האידיאולוגיה הנאצית.

בסופו של דבר הכל הסתדר. למעשה, היינו צריכים להתייבב לפני סגן גרמני זקן שלקח מאתנו את פרטינו. דבר זה נעשה לעיני כל. התקרבתי למקום שבו נשאל כל אסיר את פרטיו. בשלב מסוים התייבב מפקד (נשאלה השאלה: "דת?" הקצין לא ענה. שמעתי את הסגן הגרמני אומר: "אני רושם אותך Kahn בשם קאהן) קתולי". אמרתי מיד לכל הקצינים היהודיים לשתוק כאשר הם נשאלים לדתם. וכך כולם (אפילו אלה ששמו היה לוי), נרשמו כקתולים. חוץ ממני, כמובן. בגלל היותי רב הייתי חייב להכריז בקול רם על יהדותי. ולכן, כשהגיע תורי הכרזתי: "קצין דת יהודי". לא הייתה שום ברירה, אפוא, לסגן הגרמני הזקן וטוב הלב שכתב "יודישר פלדגייטסלישר" ולרגע חשבתי שהבחנתי בעיניו עצב. בכל אופן, לא נאלצתי לקרוא לאחראי המחנה הצרפתי כדי להגן עלי.

קיבלתי חדר שבו היו כבר קצינים בכירים מהצי. כאשר נכנסתי שמעתי את קולו של רב-סרן מחיל הים שהכריז בקול רם: "כל זה בגלל הבונים החופשיים, העיתונאים והיהודונים". ואז פנה אלי ושאל: "מה אתה, סרן?". עניתי: "אני רב". השקט שהשתרר לא נמשך זמן רב. כנראה אני יהודי אך בכל זאת איש דת, בקיצור מן כומר יהודי וכתוצאה מכך צריך איכשהו להתייחס אלי בהתאם. עד כדי כך שיחסיי עם הקצינים מחיל הים היו בהחלט טובים, ואפילו אחד מהקצינים ביקש ממני פעם שאברכהו. או, שלעתים קרובות, במוצאי שבת היו אומרים לי: "רבי, אתה יכול לעשן יש כבר שלושה כוכבים". ואחד מהם, הפרוטסטנטי היחיד דרך אגב, ביקש שאשוחח עמו על השארת הנפש (ז"א, נצחיות הנשמה). עם סרן מפקד הבריגטה דה-לה-פרוז יחסיי היום-יומיים היו הכי הדוקים. הוא היה שכני לדרגש. הוא השתייך למשפחת הספן המהולל, ואם איני טועה היו לו קשרים עם צ'רצ'יל ועם פטן.

במהלך שיחה אחת אמר לי: "אנגליה חייבת להפסיד במלחמה, מכיוון שהיא מעולם לא הובסה, אחר-כך אנו, הצרפתים נתרבת את אירופה". עניתי לו: "אם הם ירשו לכם". הוא היה קתולי מאוד אדוק. בגלל זה הוא רצה שלילדיו יהיו מורים שיהיו קתולים טובים. חוץ מזה, ובכנות גמורה הוא שיבח את היושר והכישורים של chapelle (הסוחר היהודי. כנראה מצאתי חן בעיניו, כי הוא הכריז שהוא יבנה עבורי "שפל" (כנסיה= באחוזתו. הזכרתי כבר את תשובתו ללורד אלכסנדר בזמן הפינוי מדנקירק. הכבוד, הוא שאפיין את הסרן מפקד הבריגטה דה-לה-פרוז.

עד כמה שניתן לי לשפוט, היינו בדרך כלל פטניסטים (=בעד פטן), ואני זוכר את השמחה שפרצה כאשר בדצמבר, לבל פוטר מהממשלה.

דיברתי על הלך הרוח האנטי-בריטי שאפיין במיוחד את חיל הים. אך כאשר כמה קצינים אנגלים, שהיו בטעות בין אסירים צרפתיים באופלג שלנו, נאלצו לעזובנו כדי להצטרף למחנה שבויים אנגלים, נעמדנו (God save the king בשתי שורות וכאשר עברו בינינו התחלנו לשיר לכבודם את "אל נצור המלך")

סוף השבי

בסוף ינואר 1941, נודע לי שצורפתי לקבוצה שתשחרר. רק לפני יציאתי נתנו לי את התנ"ך ששלח לי. (לא יכלו לתת לי אותו קודם, מכיוון שהיה כתוב בעברית YMCA מז'נבה "האיחוד הנוצרי של אנשים צעירים") וכנראה שאף אחד במחנה, מבין הגרמנים לא יכול היה לאשר אם הספר אינו נוגד את חוקי הצנזורה. רק ברגע האחרון הוחלט להכריז על התנ"ך כגפרופט (=נבדק, אושר). כך מעידה החותמת בעמוד הראשון של תוספת הצילומים (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 1, עמוד 56).

(לכבודנו נערך קונצרט שהוקדש Constance היעד האחרון שלנו על אדמת גרמניה היה קונסטנץ) לבטהובן. הקצין הגרמני שישב בראש הטקס נשא נאום והכריז שאפשרי הדבר, אפילו בין אויבים, להתאחד באהבה למוסיקה. אינני יודע אם הוא צירף ל"אחדות" הזו את היהודים, מכיוון שבדרכנו לאולם בו נערך

הקונצרט, היה עלינו לעבור דרך גן קטן, שם ראינו על השלטים את הכתובת: "אסור לכלבים וליהודים". זהו הזיכרון האחרון שנשאר לי מגרמניה.

(, שם היינו צריכים להשתחרר מהשירות. Satonay דרך שוויץ הגענו לצרפת. כיוונו אותנו למחנה סטוני) , ננצח אותם!" (Le Chef) האלוף-משנה שהיה אחראי על-כך נשא נאום שעיקרו: "אנו אחרי הבוס ברור מאליו שמילים כאלו לא הפחיתו, בשעה זו, את נטיות לבי הפנטסטיות. האם ידעתי אז, כפי בספרו "פטן", שכאשר פורסמו החוקים הראשונים על מעמד היהודים, ב-3 (Marc Ferro) שמזכיר מרק פרו באוקטובר 1940, היה זה פטן שהיה המחמיר ביותר נגדם. שבכלל יכולה הייתה להיות עמדה כזו נגד היהודים? (וזה ישר בהתחלה, אפילו אצל כמה מהמחותרת, ממש מדהים!). בכל אופן, זה בדיוק מה שאישר קלוד לוי (OCM במאמר שהתפרסם ביולי 1992 ב"אינפורמציה היהודית". שם נכתב שאנשי הארגון האזרחי והצבאי) אחד הארגונים החשובים ביותר של המחותרת, תכננו כאחת ממטרותיהם הראשוניות להמשיך ולדבוק ב"מעמד היהודים" גם לאחר השחרור!. מהר מאוד, לאחר לחצים מסוימים, ביטל הארגון תוכנית זו. יש להדגיש, שמדובר באורגניזם של מחותרת של הצבא. אין מה להתפלא, אם כן, על התנהגותם בצפון אפריקה, של וויגנד (, שהאנטישמיות הייתה חלק מאופיים, l'admiral Abrial) ובמיוחד האדמירל אבריאל (Nogues), נוג (Weigand)) נגד היהודים אף-על-פי שאלגיריה הייתה משוחררת. Giraud שלא לדבר על עמדתו המאכזבת של הגנרל גירו (ראה בנושא זה: קלוד פאיה; המסמכים הסודיים של צרפת בימינו, חלק 7 מעמ' 208 ואילך).

שם גרה אשתי מתחילת המלחמה, היא הצטרפה אלי לליון, (Bains-les-Bains/Vosges) מבן-לה-בן/בווג' (, לשם Nimes עם שלושת בנינו. היה זה בתחילת פברואר 1941. נאלצנו להמתין למעלה משלושה חודשים בנים) עבר הרב הראשי ארנסט וויל מקולמר, כדי שאקבל סוף-סוף מינוי. מוניתי על-ידי הרב הראשי של צרפת לפעול . לא ידעתי אז כיצד יתגלגלו העניינים בהמשך. (Lot et Garonne) ובכל אזור הלוט וגרון (Agen) באזין

זיכרונות ממאי 1941 עד מאי 1943

וגרון הרב של לוט

בחודש מאי 1941 מוניתי להיות הרב של אז'ן ולוט וגרון. במאי 1943 עברנו, אשתי ואני, את הגבול לשוויץ לאחר השתלשלות עניינים שבהם אדבר להלן.

ברצוני לפתוח בוידוי; אני חייב להודות בכך שבאותו זמן הייתי עוד פטיניסט. האם לא היה זה מצבם של הרבה צרפתים, כולל היהודים? מכיוון שלמרות שמצבם של אלה האחרונים הורע מאוד, ובמיוחד של אלה הזרים, חשבנו באופן כללי שכל הרע מקורו בכובש, ושפטן מתאמץ בכל כוחו להגן עלינו מפניו. כיצד יכולה, בעברו באז'ן, הכריז (Isaie Schwartz) הייתה להיות לי דעה אחרת כאשר הרב הראשי של צרפת, ישעיהו שוורץ, ללא הכנה מראש, באסיפה שארגנתי בביתי: "כרגע נפגשתי עם המרשל פטן והוא אמר לי: אדוני הרב הראשי, התפלל נא כדי שאשאר בתפקידי לאורך זמן ואעשה כמיטב יכולתי". אני מניח שפטן רצה לנסות להגן על היהודים הצרפתיים או על-ידי הפיכתם לאזרחים או לנתינים סוג ב'.

מאידך, הוא לא התנגד להעביר לידיים גרמניות יהודים זרים. זוהי, אם אינני טועה, גם דעתו של מרק . אין צורך להדגיש כמה מבחיל הרעיון למסור חפים מפשע, אפילו אם (Petain) בספרו "פטרן" (Marc Ferro) פרו על-ידי-כך ינצלו אחרים. חוץ מזה, כאשר למדתי, במיוחד בשנים האחרונות, להבין יותר את מה שדובר בשיחות על הפסקת הקרבות, הגעתי למסקנה שהממשל בווישי ביזה את עצמו כאשר קיבל כתנאי לשביתת נשק את העברת כל הפליטים הגרמניים לתליין הנאצי. אי אפשר היה להתנגד לכך, תאמרו לי. אז אסור היה לטעון,

, ראש המשלחת הצרפתית לשביתת הנשק, שאם התנאים שכפו הגרמנים (Hunzinger) כפי שעשה הגנרל הונצינגר היו קשים, הרי שהם לא היו משפילים. המינימום שהיה צריך לעשות היה להשתדל להבריח ולהסתיר את אלה שעמדו למסור לגרמנים בצורה כה מבישה. מכל מקום, אין מה לדבר על כבוד בתנאים כאלה.

בעצם, האשליות שיכלו להיות לי על מנהיגה של המדינה הצרפתית, עמדו בקרוב להתפוגג. הן נפרמו (שהתחיל במחצית השניה של 1942, ואשר נמשך עם Raffle עם הרעת המצב שהגיע לשיא הטרגדיה עם המצוד (Deportation)הגירוש).

אך עדין לא הגענו למצב זה, כאשר הגעתי לאג'ן.

אני רוצה לציין כבר עכשיו, שתפקידי היה בלתי אפשרי, במיוחד בתחילת תקופת הסכנות הגדולות, ללא הימצאותה של אשתי לצידי. היא לא חסכה במאמצים, כאשר היה עליה לבוא לעזרת אלה שביקשו את עזרתנו. האמת היא שכאשר הכרתיה בפריז, כמה שנים מוקדם יותר, כאשר אפילו המחשבה לשאתה לאישה לא עלתה במוחי, כבר הערכתני את החוש החברתי המפותח שלה שהתבטא בעיקר בחלוקת מרק למובטלים, (באולם שניתן לסטודנטים, וכן בהדרכת קבוצת בנות, בהיותה מדריכה בצופים היהודיים. Cujasברחוב קוגיס) כמו שקראנו לו, ומידת העוני שלהן בלט למרחוק. רחוב זה (La Mouffe)בנות אלו גרו ברחוב מופטר, "לה מוף" עדין לא הפך, לפחות לא בחלקו העליון, לרחוב המסעדות האקזוטיות, הקברטים ודירות הסטודיו המודרניות, כפי שרחוב זה מוכר כיום.

מה היה תפקידו של הרב?

לדאוג לצרכים הדתיים של חברי הקהילה; תפילות קבועות, שיעורי תלמוד תורה, ארגון פעילויות שונות, ביקור חולים, עזרה סוציאלית. בין החולים שביקרתי בבתי-החולים היה חולה אחד שלעולם לא אשכח. שמו היה והיה ללא משפחה, אם אני זוכר היטב. מצבו היה חמור מאוד, לכן ביקרתיו לעתים (Dornhelm)דורנהלם תכופות ביותר. לא ידעתי שסופו כה קרוב. לכן גם לא הייתי לצידי כשהחזיר את נשמתו לבוראו. שכנו למיטה סיפר לי, שזמן מועט לפני מותו, האם האחראית (=נזירה בתפקיד אחות ראשית) ניסתה בכל כוחה לנצר אותו, להביאו להתכחש לדת היהודית. אך בכל מאמציו וכוחותיו האחרונים הוא הפנה ראשו ועשה סימן שלילי. תארו לעצמיכם את רגשותיי העצובים כאשר לויתי אותו לבית-העולם, חשבתיו לקדוש מעונה.

, שם הוקמה (Perigieux)לא הצלחתי להתקין שחיטה באג'ן, כך שהיו צריכים להביא את הבשר מפריגו קהילה גדולה מיד בתחילת הקרבות. באג'ן, לפני המלחמה, לא הייתה בכלל קהילה יהודית. היו בה רק כמה

משפחות בודדות שכלל איני בטוח שהיו בינהן יחסים כלשהם. מצד שני הרבה פליטים הגיעו ללוט וגרון, לא רק (le Haut Rhin) משפחות שהגיעו מבלגיה ומהולנד, אלא גם יהודים מאלזס, במיוחד מאזור הריין העליון

, נשיא קהילת מולחוז (Max Lazare) משרד הפנים האזורי הועבר לאגין. כך פגשתי את מקס לזר, אשר מילא כמה תפקידים חשובים בקולמר, וקיבל תפקיד חשוב (Armand Picard), ו- ארמנד פיקר (Mulhouse) בעיר לאחר המלחמה. אוכל לומר ששניהם השתתפו בבניית הקהילה באגין לפני בואי. לפי הידוע לי, אליהם פנו בשעת צורך.

מובן מאליו שהיה עלי גם לצאת, ככל שניתן, לכמה כפרים באזור בהם גרו, לפעמים בצו כפייה, מספר מסוים של יהודים זרים שהגיע לא רק מאזורים אחרים מהשטח הכבוש, אלא גם מארצות כמו בלגיה ומהולנד. (Castillones) בקסטילונס (Mas d'Agenais), במס ד'אגינה (Marmande) שנכבשו פתאום. אני מדבר על מרמנד. קסטילונס (Casseneuil) וב"שהייתי" במחנה קסנויל (RAFLE) בעצם בכל מקום, כפי שהבנתי, לאחר המצוד הייתה עדיפה על ילדינו, מכיוון שלעיתים שמעתים צועקים בכל כוחם: "קסטילונס - מושב כפייה!". כך גם כשעברנו ליד השוק המוצל באגין אחד מהם שאל את השני: "זה פה השוק השחור?". מה שהיה פחות משעשע, (Carnot) ושהרגיז מאוד את אשתי, היה אדם בעל חזות מכובדת, פרופסור לשעבר, שעמד כל יום בכיכר קרנו (שם גרנו וצעק בקול צלול (בגרמנית): "מוות ליהודים ומוות לרב!". קולו הגיע עד לדירתנו שהייתה בקומה השנייה. עדין לא הייתי חרש בזמן ההוא, אך אני חייב לציין שדבריו השאירוני אדיש לחלוטין, לא כן אצל אשתי. יום אחד כאשר לא עמדה בכך יותר, הלכה ושאלה אותו: "אדוני, האוכל לשאול אותך שאלה?", והוא בנימוס מופלג, לפי כללי הנימוס הצרפתיים הישנים, ענה: "בוודאי גברתי". "מדוע אתה קורא דברים כאלה ומקלל אותנו?". כועס כולו הלך לדרכו, אך למחרת שוב עמד כהרגלו בכיכר וצעק.

אזור לוט וגרון הוא אזור פורה מאוד. כפי שאמר לי הבישוף של אגין, הכומר הפרוטסטנטי רודיה (Rodier), כאשר ביקרתיו ביקור נימוסין: "האנשים פה הם אנשים טובים. אדיקותם אינה קיצונית. הם מבקשים מהאל שישאירם כמה שיותר על אדמתם בה הם מרגישים כה טוב". כאשר נכנסתי למשרדו יצא ממנו אדם. הבישוף אמר לי: "אדם זה בא אלי כדי להתנצר". נדהמתי מחוסר הטקט של הבישוף.

מה שהיה מדהים שבאגין היה קיצוב של מצרכים וניתן היה להשיג מצרכים בסיסיים רק תמורת תלושים, אך במקומות מסוימים המצב היה שונה. בקסיטלונס לדוגמה, אפשר היה לקנות לחם באופן חופשי. הדבר הועיל לנו מאוד מאחר וקיבלנו תלושי לחם שלא היינו צריכים, וכך יכלה קבוצת הנשים, שאשתי כינסה (האיש שלנו שם היה הרב ליאו אנסבכר, Gurs בקביעות, לדאוג לחבילות של מזון למען העצורים במחנה גורס).

שהיה גם עצור שם. הוא היה שולח לנו רשימת אנשים הזקוקים בצורה נואשת לעזרה. גדולה היתה הפתעתנו לראות, לפני מספר שנים, אצל בתנו בפתח-תקווה שם התארחנו, את ליאו אנסבכר שהיה רב באחת השכונות בתל-אביב!. הוא שמע מאחיינו, בעל חנות ספרים בפתח-תקווה, שם הייתי קונה ספרים, שאנחנו בארץ ישראל והוא עמד על כך שיבוא לבקרנו, כדי להודות לנו. היה לנו, איפה, שפע מצרכי אוכל בלוט וגרון. טוב, היה צריך גם כסף כדי לצבור אותם. העוני היה גדול, במיוחד אצל הזרים. לכן, זמן קצר לאחר בואי לאגין, כתבתי לארגון שמרכזו היה במרסיי, כדי לבקש להיות שליחו בלוט וגרון. ענו לי שמאוחר מדי. "מה (C.A.R.), העזרה לפליטים זאת אומרת מאוחר מדי" ענית, "האם אשמתי היא שהייתי שבוי מלחמה במשך מספר חודשים?". טיעוני כדי לחלקו מדי חודש למשפחות שהיו זקוקות לו מאוד. C.A.R. התקבל וקיבלתי באופן קבוע כסף מארגון ה- שמתי לב במיוחד כמה נורא היה המצב הגופני הירוד של ילדים אחדים. לאחר מאמצים מרובים, הצלחתי אחיו של (O.S.E.), מפקח רפואי של ה-Elie Weill לסדר שרופא יבוא לבדוק אותם עימי. היה זה הד"ר אלי וויל (הרופא יוסף וויל, שתפקידו החשוב בקרב ארגון זה ידוע. מה השגתי עבור ילדים אלה? מעט קמח עם ויטמינים. מצאתי במקרה רשימה של כמה מהילדים הללו, ואני מצרף את תצלומה (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 2, עמודים 57-58). האם נחוץ לומר שהיינו בקשר עם אנשים מכל גווי הקשת של האוכלוסייה היהודית שפנו אלינו?. לא משנה מה הייתה דעתם הפוליטית הם היו עבורנו אחים וזה הספיק לנו. בין השאר היה לנו קשר חם עם שני חייטים ממוצא פולני. אינני זוכר אם הם היו חברים במפלגה הקומוניסטית או בבונד. אך בטוח שהם לא היו מעמודי התווך של בית הכנסת. הם היו באים לבקרני, כדי שאעזור להם לשלוח כסף או חבילות לחבריהם כה (Gurs)). נענתי לבקשתם. אבל מדבר הסהרה היה כה רחוק וגורס Sahara שהיו עצורים במחנה בסהרה (קרובה. לאחר המלחמה נודע לי שבעצם היה שם ממש גהינום והיו לי ייסורי מצפון רבים שלא עזרתי יותר לחייטים לעזור לחבריהם שסבלו מהסדזים ומהבהמיות האנושיות. במחנה בסהרה למשל, היה קצין שדאג ששעת חלוקת המרק, שהייתה במקום מרוחק ואליה היו העצורים מגיעים בזחילה, תהיה בדיוק במועד הלוויית אחד מחבריהם. כך שעל חברי המת היה לבחור בין אכילת מרק ובכך לא להשתתף בהלוויית חברם, או ההפך ולשאת בתוצאות, כלומר לא לאכול. אני מניח שהקצין הלז המציא עוד "המצאות" למסכנים שהיו תלויים בו, מכיוון שעם השחרור הוא נידון למוות, בעוד שהסגן אלוף מפקד המחנה, נידון "רק" למאסר עולם. אך נחזור לצרפת בזמן ההוא.

מצבם של היהודים בשטח הכבוש התדרדר במהירות. אפשר לדבר בשלבים אשר התחילו בהוצאת ופתיחתם של מחנות אחדים. שיא (RAFLE) מספר מקצועות מחוץ לחוק, ענידת הטלאי הצהוב, מצודים , אולם ענקי Velodrome d'hiver/האקציה של הולודרום החורפי/du Vel d'hiv והזוועה היה המצוד של הול ד'היב)

(ומשם הגיעו לגהינום אושוויץ. כמה מוזרה תופעה Drancy(בפריז), ב- 16 ליולי 1942. העצורים הועברו לדרנסי)
זו נראית: השתעשנו באשליות במשך זמן מסוים, שבשטח הלא כבוש זמנית, ינהג שלטון וישי ביתר מתינות
במדיניותו האנטישמית. אחרי הכל צרפת סבלה מפלה גדולה וכולם סבלו ממנה. נכון הוא שהיהודים סבלו
מתוצאות נוראיות יותר מאחרים, הם סמכו על כך שלמרות הכל השלטון יגן עליהם ולפחות חייהם יינמו ושהם
לא ימסרו לברברים הנאצים.

מהר מאוד טפחה המציאות על פנינו.

הסימן שלדעתו שיקף יותר מכל את שינוי עמדת יהודים רבים כלפי שלטון וישי היה הכורח להחתים
O.R.T., וה- O.S.E., ה- C.A.R. בתעודות הזהות את המילה "יהודי", והצו שניתן לכל הארגונים היהודים כמו ה-
- "הארגון הכללי של U.G.J.F. הצופים היהודים- להוות חלק מארגון-על שיפוקח על-ידי המדינה ושייקרא
היהודים בצרפת", דברים אלה הפחיתו עוד יותר את אמונו בשלטון וישי.

אני זוכר שהציעו לי בזמן מסוים, "לצאת להתאוורר במקום אחר", לפחות לכמה ימים. קיבלתי את
, לבני הדודים של אשתי. שם, לפי החוק, החתמתי (Puy Guillaume)ההצעה ה"ידידותית" ונסעתי לפואי גיום
את תעודת הזהות שלי בסימון "יהודי". מיד עם חזרתי לאגין נקראתי להתייצב במשטרה: "לא החתמת את
תעודת הזהות שלך". "סליחה" עניתי "הנה היא לפניכם, אתם רואים שהכל פה. הראו לי צו המורה שכל
חותמת כזו צריכה להיעשות באזור המגורים! הייתי בנסיעה ותוכלו להסיק שלא עברתי על החוק".

מוריס פורמן, פיליפ דה גינצבורג..U.G.J.F.-ה-

? האין זה כניסה לויכוחים שנוכל לשאול את עצמינו מתי הם יפסקו סוף-U.G.J.F.איך אספר על ה-
סוף? האם אין זה בבחינת פתיחת פצעים שלא יגלידו לעולם?

אני חייב להדגיש כי כל מה שאוכל לומר בנושא זה הוא בעל משמעות מוגבלת, מפני שנשארתי באגין
רק מחודש מאי 1941 ועד מרץ 1943. אני גם מדגיש שכל הארגונים הידועים הרשמיים אולצו להיות חלק
אך אני יודע שחלקם, אם לא כולם, עבדו גם במחתרת. כך לדוגמה, הצופים היהודיים ייסדו את U.G.J.F.-מה-
, שלא נוכל להפסיק לדבר בשיבחה וכל מה שלא נדבר על עבודתה הנהדרת עדין לא "La Sixieme" "השישית")
אמרנו ולא כלום.

מה U.G.J.F. . על-כן הוא עבד בשרות ה- C.A.R. אחי משה, שנפטר ב- 1991, היה עובד סוציאלי ב-
? תפקידו היה להעביר בסתר יהודים לספרד (Perpignan) היה תפקידו בעת שביקרתינו בפרפניון

לאזור לוט ו-גרין, קיבלתי מכתב מהרב הראשי של צרפת, שהיה C.A.R. לגבי עצמי, שהייתי אחראי ה-
, להתפטר כמחאה על U.G.J.F. מיועד גם לאלה מהרבנים שהשתייכו לארגונים שאולצו להיות תחת פיקוח ה-
. העזרה הסוציאלית האם גם היא הייתה צריכה להיפסק? U.G.J.F. . על-כן התפטרתי מה-U.G.J.F. הקמת ה-
האם יכולה הייתה? מה יהיה על המשפחות העניות, שעזרתינו, הגם שהייתה עלובה, הייתה עזרה חשובה
עבורם? האם יכלו להסתתר, להתחבא, לרדת למחתרת?.

. אבל השיטה החדשה עבדה U.G.J.F. המשיך לפעול ונהיה, למרות סלידתו, לחלק מה- CAR משרד ה-
אחרת. לכל ארגון היה חייב להיות מזכיר, גזבר וסגן מזכיר ולשלושתם שולמה משכורת כפקידים. היה לחפש
עלי אנשים שיסכימו למלא תפקיד כזה. היה לי קל למצוא סגן מזכיר מבין הפליטים. לא נתקלתי בבעיות
כלשהן למצוא גזבר. היה זה מר פורמן מפריז. במקרה, הגיע עם אשתו לקולמר בזמן החופשה ב- 1992. מאז
1943 לא התראינו וכך היה לנו העונג העצום לבלות כמה שעות זה במחיצת זה ולהעלות זיכרונות מלפני 49
שנים.

(Maurice) בתכתובת שהמשיכה את פגישתנו הלא-צפויה, נודע לי שעד המלחמה היה מוריס פורמן
שותף עם אביו במפעל של מוצרי עור בפריז. כאשר עבר לאגין, בדצמבר 1940, הוא ייסד סניף אנונימי (Fourman)
תחת השם: "מפעל מוצרי עור-גסקוני", כדי לאחד באזור הדרומי את היחסים עם השותפים והלקוחות שלא
התאפשר להם יותר לסחור עם פריז.

מוריס פורמן סיפר לי שיום אחד חשדה המליציה שבראש מפעל זה עומד יהודי ושבאותה הזדמנות
הוא גם מחלק תעודות ואישורים מזויפים. המליציה הניחה פצצה במשרדו. כאשר כל זה קרה כבר לא הייתי
באגין.

וזאת ללא היסוסים, כל זאת בגלל שהוא שאף U.G.J.F. הוא נענה לבקשתי להיות גזבר של משרד ה-
להיות לתועלת לאחיו ובגלל מסירותו לקהילה היהודית.

אך היה לי מאוד קשה למצוא אדם שייקח על עצמו את תפקיד המזכיר.
, נכדו של הבנקאי והנדבן, יהודי מסנט (Philippe de Gunzbourg) בשעת ייאוש פניתי לפיליפ דה גינצבורג
פטרבורג, הברון הורס דה גינצבורג. היה עלי להפציר בו מאוד, עד שלבסוף הסכים לכך, בגלל קשרי הידידות
בינינו.

מובן מאליו שהאדוונים פורמן ודה גינצבורג נתנו לי את משכורותיהם כדי שאוכל "להכניס" משהו לקופה השחורה.

פעם אחת, כאשר יצאתי לאחד הכפרים להשיא זוג צעיר, מה גדולה הייתה הפתעתני, כשגיליתי שבמכונית בה נסעתי היה גם פיליפ דה-גינצבורג בלבוש ספורטיבי ועליו תרמיל גב. הבטנו זה בזה ולא הוצאנו הגה מפינו. אז הבנתי פתאום הכל. באחד ממכתביו מתאריך 21.1.1945 הוא כתב לי כך:

, הבנת מיד, זאת לפי מבטך החודר (Nerac et Mezin)"כאשר נפגשנו יום אחד במכונית, בין נרק ומזין (, הנהגתי את דרום Marmandais), במרמזונה (Gers), בג'רס (Agen)מה אני עושה. לאחר שעבדתי באג'ן (דורדוניה למאבק בראש 2000 לוחמים. האזור הזה היה בין 4 או 5 שפעלו בצורה הטובה ביותר".

כאשר מודעים U.G.J.F.אפשר להבין שהיה לי מאוד קשה להטיל עליו לקבל אחריות ותפקיד בארגון ה- לתפקיד שכבר היה מוטל עליו. למעשה, היה עליו לדחות את תחונניי. לפני שנים אחדות, באחד מביקורי בפתח- "דס רייש" וצרפת (הוצאת S.S.תקווה, נזדמן לי לקרוא את ספרו של מקס הסטינגס: הדוויציה של ה פיגמליון, 1983). מדובר שם על פיליפ דה גינצבורג בעמ' 107-112, עמ' 123, 224, 229, 344. יש שם אפילו תמונה שלו עם אופניו עליהם רכב אלפי קילומטרים.

, דהינו, תומך במדיניות ווישי?)collaborateurהאם פיליפ דה-גינצבורג היה משתף פעולה? (The Special בעיתון אנגלי נכתב לאחר מותו על עלילותיו עם המחלקה הצרפתית של הפעולות המיוחדות (פירסם מאמרי הספד ("le Petit Bleu")). גם העיתון של אג'ן "לה פטי בלו" (Operation Executive French Section מלאים תשבחות עליו. (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 3, בעמודים 59-61). האם היו מוריס פורמן ופיליפ דה גינצבורג משתפי פעולה? האם הם אינם ראויים לתשבחות בגלל הסכמתם לקבל אחריות כזו שסיכנה את שמם הטוב?

מה הוא עשה בפרפיניאן C.A.R.אחי הצעיר משה, שנפטר ב- 1991, שהיה עובד סוציאלי ב- כאשר נסעתי לבקרו בתחילת אוקטובר 1942? (Perpignan)

פעילותו הסתכמה, כפי שכבר ציינתי, בהעברת אנשים לספרד. האם היה זה שיתוף פעולה? האם היה זה שיתוף פעולה כאשר ניסה לשחרר ממחנה מעצר ילד קטן על-ידי הסתרתו בתוך שק של תפוחי אדמה?

העניין, הסתיים ברע, בגלל שהילד נע וזע ועשה הרבה רעש. היה זה מזל גדול לבעל התכסיס שלא תפסו אותו. לא תמיד הדברים התגלגלו כך.

(בנוגע Andre Kaspi אינני יכול שלא להעריך את חוות דעתו הזהירה והשקולה של הפרופ' אנדרה כספי) בספרו "היהודים בזמן הכיבוש". מכיוון שאין כרגע עבודה אחרת, מושלמת יותר בנוגע לארגון זה. U.G.J.F.- מעולם לא היה יודנראט". U.G.J.F. ; "ה-Tribune Juive אזכיר גם את הצהרתה של אנט וייורקה בגיליון של ה- היה להיעלם ב- 1943. U.G.J.F. אחדים הכריזו שבכל אופן על ה-

אבל מה לעשות בקשישים, בילדים שניצלו, באופן זמני לפחות, מהאקציות, ובנשים ההרות ובחולים? Chambon-Sur-Lignon אפילו נחשוב שכל הכשירים גברים ונשים היו מצטרפים למאקי? לדאבונינו, צרפת כולה לא הפכה (: "פה אהבו את היהודים", שקבלת הפנים Trocme או כפי שכתב הכומר הפרוטסטנטי טרוקמה (Trocme-Sur-Lignon) שערכו ליהודים וההגנה שניתנה להם יוכלו לזכות ברגשות עמוקים ובהכרת תודה גדולה, אך כנראה אמרתי די בנושא בוער וכאוב זה.

זיעזעה את כולנו, אפילו את (Vel d'Hiv) ההיסטוריה עמדה להאיץ את מהלכה. האקציה של הול ד'היב היהודים מהאזור הדרומי. נודע לי, מפי נערה בת 17, על האווירה בפריז לאחר אותה אקציה, המילה ברברי חלשה מכדי לתאר את אשר התרחש. נערה זו הצליחה להימלט, לעבור את הגבול שבין צרפת הכבושה וצרפת החופשית ולהגיע לאגין, שם צילצלה בדלת ביתנו. היא סיפרה שחלק מסוים מהאוכלוסייה הפריזאית הראה בהזדמנות זו רגש אהדה עם היהודים, אך כל-כך מוזר. כאשר דיברנו שמעתי צלצול בדלת. גרנו בקומה השניה כך שמהחלון יכולתי לראות מיהו המצלצל בדלת. היה זה אדם שביקש לדבר עימי. מכיוון שלא ידעתי מיהו חשבתי שיהיה זה זהיר יותר שהנערה תצא מיד, לפחות מהחדר שבו עמדתי לדבר עם אותו איש. בדירתנו לא היה מסדרון והיו עוברים ישירות מחדר אחד למשנהו. הדירה הייתה כעין חצי מעגל כך שהיו שתי דלתות יציאה זו מול זו ויצאו מהן ישר לחדר המדרגות של הבית. כך שכאשר נכנס אדם בדלת אחת, אדם אחר יכול היה לצאת מהדלת השניה מבלי שיפגשו ביניהם. קיבלתי, איפה, את פניו של האיש שרצה לראותני והתברר לי מיד שהוא מפקח משטרה.

. מסתבר שהמשטרה כבר ידעה שהבחורה הצעירה מפריז X הוא שאל אותי אם אני מכיר בחורה בשם נמצאת באגין. עניתי למפקח: "מדוע אתה שואל אותי זאת?" הוא ענה לי: "אם תראה אותה תאמר לה להתייצב במשטרה, אנו מעוניינים לראותה". עניתי לו מיד: "אתה יודע, לאחר מה שקורה עם השמועות שמסתובבות, אפילו אם היא תבוא לראותני, אני מאוד אתפלא אם היא תשמע לעצותיי". הוא ענה לי: "תן לה

את המספר של משרדי, אני עצמי אטפל בה. אין לה מה לחשוש". "במשרדך, אני בטוח" ענית, "אך במשרד שליך?".

מהחדר בו הייתה יכלה הנערה להקשיב לשיחה. היא הבינה מיד במה המדובר. ובעוד שיחתי עם המפקח זורמת, שמעתיה יוצאת מהדלת השניה ויורדת בצעדים שקטים במדרגות. וכך היא נעלמה. כמה ימים; "שלומות מעליה לרגל שהסתיימה בטוב". אולי תחשבו Lourdes מאוחר יותר קיבלתי ממנה מכתב מלורד (שאני מייחס חשיבות רבה מדי למעשה זה בזיכרונותיי, אך זה מאפיין את רגש החשש ואי-האמון שהשתרש בנו, בנו שגרנו באזור הדרום.

האקציה של אוגוסט 1943

(Casseneuil) במחנה קסנויל

כך הגיע חודש אוגוסט 1942. ימים אחדים לפני ה- 26 באוגוסט, הסתובבו שמועות מדאיגות, אך שום דבר לא ברור. חששנו שמהו עומד להתרחש, אך מה בדיוק?: בשירות הסוציאלי עבור הזרים, אשר לשם הלכתי, נתן לי פקיד צעיר רשימה של זרים שאין להם ממה לחשוש, אך לא אמר מפני מה לחשוש.

עד-כדי-כך, שחבר חברת העובדים הזרים, שהיה בארמון טומבוק ואשר עבד כנגר באגן, בא לומר לי שהוא ואחדים מחבריו שנשלחו לאגן קיבלו הוראה לחזור לחברה. לא יכולתי ליעץ לו דבר, להימלט או לציית. , שאחותו לאה גרה אצלנו וטיפלה בשלושת הבנים שלנו, (Henrich Fenster) כך שהבחור הצעיר, היינריך פנסטר החליט לציית ונשלח לאושוויץ. הוא חזר ב"ה ולא נטר לי טינה מכיוון שהבין שלא ידעתי את אשר יקרה לו. הוא גר עכשיו בפריז.

האזהרות לגבי העומד להתרחש הגיעו אלינו ממקורות שונים, בין השאר מראש עיריית קולמר, רישרד , שהוגלה על-ידי הגרמנים ושנזדמן לי לפגשו. לא רק מוסדות הקהילה היו במצב כוננות. יום לפני ה- (Richard) 26 באוגוסט, נכנסתי הביתה אחר-הצהרים, ואשתי סיפרה לי שעובד באחת מחברות האוטובוסים בא לביתנו כדי להזהירנו שאוטובוסים יוחרמו ממחר השכם בבוקר. מיד ניתנה האזעקה. אשתי נסעה לכפר, לדוס

, כדי להזהיר מפני הסכנה. אני מצידי ניסיתי להזהיר אנשים רבים ככל האפשר. לא היינו היחידים (Dausse) שעסקנו בכך. ב- 26 בבוקר, נעצרו רק 2 או 3 אנשים שלא התייחסו לאזהרותינו. כך היה באג'ן. לא היה זה, לא היה מרוצה כלל וכלל (Toulouse) לצערי, המצב בשאר האזורים. המטה המשטרתי האזורי בטולוז מהתוצאה שהתקבלה, במיוחד באג'ן אני מניח, ודרש חקירה. הגיעו אלי שני מפקחי משטרה עם צו התייצבות, עבורי, במשטרה. הם יצאו מכיוון שבאותה עת הייתי במשרד העזרה הסוציאלית של הזרים. הם הגיעו לביתו, שהיה נשיא הקהילה באג'ן ואמרו לו: "היי, הרב ברח!". "לא, הוא לא ברח" אמר (Max Lazare) של מקס לזר. בסופו של דבר מצאוני במשרד וביקשוני לגשת איתם למשטרה. כאשר הגענו לשם אמרתי להם: "אדונים, אני מרחם עליכם, אינני רוצה להיות במקומכם". כאשר הגענו התייצבתי לפני מפקח המשטרה שלא היכרתי. לאחר שרשמו את פרטי, שאל אותי: "האם אינך בקשר עם היהודים הזרים?" עניתי בחיוב. "אני נוהג לשאול אותם לשלום, לבריאותם ולבריאות ילדיהם". "לא על זה אני רוצה לדבר", אמר, "האם לא הזהרת אותם לגבי העומד להתרחש?". "חבל לבזבז את הזמן" עניתי, "אני הזהרתי כמה אנשים שרק יכולתי. זה היה תפקידי". "זה חמור מאוד מה שעשית" אמר לי, אמרתי לו "אמנם זה חמור מאוד כי על-ידי-כך שאתם מוסרים אותנו אתם מוסרים את עצמיכם ואתם אבודים מכיוון שלא תוכלו להתנגד להם". הוא שאל אותי: "האם אפשר לעשות אצלכם חיפוש?". "לא" עניתי, "אבל אני יודע שאתה יותר חזק". הוא אמר לי: "אפילו שאין בכך צורך, אבל בגלל יחסי אליך, ביקשתי מהמשטרה צו חיפוש". כך התחלנו ללכת, הוא התרחק מעט ממני כדי שהעוברים ושבים לא יראו שמהו לא רגיל. בדרך הוא אמר לי, נבוך: "מדובר במשרה שלי". עניתי לו: "אולי אצלך זו המשרה, אבל עבורי אלו חיי וחיי שווים יותר מהמשרה שלך". בביתי מצא את הרשימה של כל אותם אנשים שניצלו בינתיים מהאקציות, מה שהכעיס אותו מאוד.

. הדבר נודע לי מתבררים בוילנב על לוט (Casseneuil) מיד כשיצא, נודע לי שיש "מחנה" בקסנויל שבמשך כל אותה תקופה התנהגו למופת. אני (Paul Enoch) ופול אנוך (Jean Bader), ז'ן בדר (Villeneuve sur Lot) אישור מניח שהם שהיו בקשר עם אותו רופא או רופאים שעזרו לנו כה רבות. הם אמרו לי שכדאי שאבקש להיכנס למחנה. הנציב סירב ליתן לי האישור ששאלתי ממנו. אמרתי לו: "אסתדר בלעדיך".

נסעתי לקסנויל והגשתי בקשה למפקד המחנה. הוא אמר לי: "אני מבין אותך, אך אין לך שום מסמך (Theas, Eveque de) המאשר להיכנס למחנה". הוא הראה לי עותק ממכתב כמורה מהבישוף תיאס ממונטובן שם הצהיר: "... ואני מכריז שכל בני האדם, אריים או לא אריים, הם אחים בגלל שנבראו על-ידי (Montauban) אלוקים; כל בני האדם, ללא הבדל בגזעם או בדתם זכאים לכבוד על-ידי הפרט והמדינה. לכן, הצווים האנטישמיים העכשוויים הם נגד הכבוד האנושי וביזיון הצווים המקודשים ביותר לאדם ולמשפחה (...)."

מפקד התחנה הציע לי את ההצעה הבאה: "אהיה מוכן להכניס אותך למחנה, בתנאי שתגור שם, מבלי לצאת, עד לחיסולו".

מיד הסכמתי להצעתו, רק ביקשתיו ליידע את אשתי על היעדרי, מי יודע לכמה זמן. כך נהפכתי לעציר מרצון במחנה עד ל- 3 בספטמבר וליוויתי לתחנת הרכבת את אלה שהובלו לדרנסי. רק כאשר חזרתי לביתי מצאתי, בין כל הדואר שהגיע אלי בהיעדרי, את מכתבו של הרב הראשי הירשלה, אחראי הדת על המחנות, הממנה אותי כנציגו למחנה קסנויל. (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 4, עמוד 62). מצאתי את המסמך הזה, שנשלח במרסיי רק ב- 27 באוגוסט, כאשר כבר הייתי במחנה ב- 26. הוא כלל לא הועיל לי.

נתנו לי צריף למגורים בלבד, מה שהיה, כך התברר שימושי ביותר.

(Villeneuve sur Lot אף-על-פי שהייתי עצור במחנה יכולתי לשמור על קשר עם חבריי בוילנו-סור-לוט) וכך נודע לי שרופאים מוכנים לעזור לנו. עזרה זו הועילה מאוד להצלת חיי אדם.

הצלחתי לארגן שיחרור עבור כמה מהעצירים בהם טיפלנו, על-ידי קשר עם החוץ. אך היה עליהם לקבל את התנאים הבאים: להציג שהעצורים סובלים מכאבים עזים, כך נוכל להעבירם למרפאה בוילנו-סור-לוט. שם יעשו להם כעין ניתוח, כלומר יבצעו פעולה מסוימת בחלק מגופם ואחר-כך יחבשו אותם. בצורה כזו שגם אם איש משטרה יערוך חקירה לא יוכל להעלות על דעתו שזו תרמית. אני נזכר בשני מקרים: אחד, אדם פגשתי את מר אספיס ואמרתי לו: "אני רוצה שתרגיש רע (M. Kohn) והשני בשם קוהן (M. Aspis) בשם אספיס תוך 10 דקות!". עברו 5 דקות והוא התפתל מכאבים על הרצפה, מציג התקפת אפנדציט (=תוספתן) שאפילו אנחנו חשבנו שאין הוא מציג. כך הוא פונה מהמחנה ולא ראיתיו יותר. אך עבור מר קוהן העניין הסתיים בכי רע. הוא נפטר מהלם הניתוח.

אך בעיקר הצליחה הצלתן של הנערות הצעירות. היה עלי לפגוש אותן, לקבוע שנכריז עליהן כנשים הרות וכך נוכל להוציאן מהמחנה. תוכנית זו הצליחה אך מכיוון שנאסר עלי לצאת מהמחנה אינני יודע מה עלה בגורלן לאחר שהשתחררו, כמה מהן ניצלו במלחמה.

אני זוכר שאחת מהן אמרה לי: "אני נותנת את מקומי לאמי, הצל נא אותה!". "לדאבוני, הדבר אינו בא בחשבון" עניתי "אני נותן לך חצי שעה כדי שתודיעי לי אם את מסכימה". למרות מה שכתוב בפרק יא' פסוק יט' ביחזקאל: "ונתתי להם לב אחד ורוח חדשה אתן בקרבם והסירותי לב האבן מבשרם ונתתי להם לב בשר". נאלצנו לפעמים להפוך את לבב הבשר שהיה לנו ללב אבן. נוסף על כך, רופא צעיר הציע לי: "הבא אלי לצריף, וזאת ללא ידיעת ההורים, את הילדים הקטנים בני יותר משנתיים, שמפני גילם, גורלם היה דומה לגורל הוריהם, אתן עליהם סימני זיהוי כדי שמאוחר יותר יוכלו לזהותם, במקרה ויפרידו ביניהם לבין הוריהם". מובן

מאליו שהסכמתי. ובזמן שהחזקתי ילדים אלה על ברכיי, רופא זה קעקע בהם כעין כתובת קעקע שטחית, על הרקה או בין האצבעות. ערכתי רשימה של כל הילדים הללו, בהם כתבתי את שמם ואת הסימן המיוחד להם. אישה (Reine Geismar) כאשר נאלצתי לעזוב בחיפזון את אג'ן, במרץ 1943, נתתי את הרשימה לגב' רן גייסמר בעלת מסירות ואומץ יוצאים מן הכלל, אשר הייתה גרה באג'ן. היא נפטרה ב- 17.4.1994 בקולמר, בעיר בה גר בנה.

לאחר המלחמה, לאחר ששוב הייתה אפשרות ליצור קשר, שאלה אותי גב' גייסמר מה לעשות עם הרשימה. עניתי לה בהתרגשות שאינה מוסתרת: "אין צורך לשמרה". מה שנודע לנו בזמן ההוא על הגורל שהועידו במיוחד לילדים בגיל קטן, היה כל-כך נורא, שהרעיון לשמור את הרשימה ההיא, יכול היה רק להוסיף לכאב.

הוטלה עלי גם המשימה להודיע לאלו שהיו מאושפזים במרפאת המחנה, שלא ישגו באשליות, הם יצאו (Ellenberg) יחד עם כולם. באותה תקופה הפצירה בי קבוצה של "יוצאים", שאחד מביניהם, בשם אלנברג ישוחרר. לבקשתי, הבטיח לי הרופא שליווה את הקבוצה שיוריד אותו מהרכבת באחת התחנות לפני שיחצו את הגבול, באמתלה שהני"ל חלה. ההבטחה קוימה. אני יודע זאת מפני שזמן קצר לאחר מכן פגשתי את אותו אדם באג'ן.

רובין וסלי ברגמן

(Rubin et Sally Bergman)

בנוסף לכל אלה, ישנו זכרון אחד מ"שהותי" בקסנוויל שלא יכול להמחק מזכרוני; זהו הזכרון במר רובין ברגמן, שהיה עצור במחנה עם בנו שאול (סלי). מר ברגמן לא עזב אותי לרגע והיה אומר לי ללא הרף: "גרתי באנטוורפן. עברתי לאזור דובר צרפתית כדי שבני יתחנך בתרבות הצרפתית. האם זהו שכרי?".

אם לא שכחתי את מר ברגמן הרי זה בגלל שפעם אחת, כאשר נשלח עם קבוצה אשר עזבה את קסנוויל ב-3 בספטמבר ועבר לדרנסי, הוא הצליח להעביר לי ידיעות אודותיו. קיבלתי ממנו גלויה במצב גרוע, כתובה בגרמנית ואשר נשלחה ב-6 בספטמבר מ"דר" כלומר דרנסי, וחתומה בשם "איש הר". זה היה מר ברגמן שהסתיר את שמו בתרגום לעברית כדי שלא יגלו אותו ולא יעלו על עקבותיו אם תתפס הגלויה. קטע אחד מהגלויה נשאר חקוק במוחי וזהו תרגומה: "מה שציפה לנו כאן עלה על כל מה שדימינו לעצמינו. בכל זאת אני מחכה ליום שבו אוכל לחזור ולבקש ממך את בני".

מה גדולה היתה הפתעתי ושמחתי כאשר קיבלתי מווינגטון מכתב מבנו, ב-16 בינואר 1993, בו הוא מספר לי שלא ידע את כתובתי ורק לפני יומיים קיבל אותה ושהוא היה מאוד רוצה לפגוש אותי. כדי שאוכל לזהות אותו הוא שלח לי "הוכחות" כמו את תוכן גלויית אביו אשר שלח לי מדרנסי וגם את המכתב שכתבתי לאימו כדי להרגיע אותה לגבי גורל בנה. הוא גם צירף את המברק ששלחתי לגבי ברגמן בנושא זה (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 5, עמודים 63-68). סלי ברגמן בא לקולמר עם אשתו, ב-18 באוקטובר 1993 ונשאר גם ביום למחרת. הוא סיפר לנו שהשתחרר באופן חוקי מקסנוויל הודות להתערבותו של קצין מהצבא הבלגי, בשם , אותו הכירו הברגמנים, הוא בא לקחתו מהמחנה לבוש במדיו הצבאיים. יש (Arthur Rosaert) ארתור רוטסארט לציין שהתערבות זו התאפשרה הודות לתכסיס שהגה מר ברגמן. נודע לו שכאשר נערכה האקציה באוגוסט 1942, הוחלט שילדים מעל גיל שנתיים ישלחו למחנות רק אם נעצרו עם הוריהם. מאידך, אלה שנעצרו ללא הוריהם, יכלו להשתחרר ולהישלח לבתי ילדים או למשפחות. מר ברגמן נקט בתכסיס הבא בנוגע לבנו; היה עליהם להפסיק להפגש, להתנהג כאילו לא הכירו אחד את השני, כדי שיוכחו שהבן נמצא לבד במחנה. האם היתה זו העלמת עין משלטונות המחנה או חוסר פיקוח? מכל מקום התכסיס הצליח וכאשר נשלחה, ב-3 בספטמבר, קבוצת האנשים לדרנסי, נשאר הבן במחנה, שעדיין לא חוסל ואז בא הקצין רוטסארט והוציא משם.

ניתן להעריך את גאוניותו של מר ברגמן, את רוח ההקרבה של האב ש"הכחיש" את אבהותו כדי להציל את בנו!

Tourmon בנוגע לבן, שלא היה מספיק ער לסכנה במקרה של אקציה חדשה, הוא חזר לטורן דיאג'נה (d'Agenais), שם גר בזמנו עם אביו. באותה תקופה ציוותי עליו לבוא לראותני באג'ן, שם הצלחנו להעבירו לשוויץ בזהות מזוייפת. ביקשנו ממנו להשאיר את התפילין, כך שאם יהיה חיפוש בזמן נסיעתו לעבר הגבול, לא יגלו את עובדת היותו יהודי. הרגע המרגש ביותר של ביקורו היה כאשר שאול בירך ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". וכאשר הגב' גייסמר מאג'ן, שבאה לבקר בקולמר נתנה בידי את התפילין שלו ואת הסידור (Reine Geismar) של אביו, שנתנו לה למשמרת כאשר אנו עזבנו את אג'ן. הראנו לשאול סדור אחר שריין גייסמר הביאה גם כן. הוא ניתן לי על-ידי עציר אחר בקסנויל, יעקב רוטשילד, שנעלם באושוויץ. הראינו את הסידור לשאול, והוא אמר שהשם הזה מוכר לו. מה גדולה היתה תדהמתנו כאשר לאחר נסיעתו של ברגמן לאמסטרדם, חתנו של מר יעקב רוטשילד, שהברגמנים (Mr. Magnus) קבלנו שיחת טלפון מאותה עיר. היה זה מר מגנוס פגשו. הוא ביקש מאיתנו לשלוח לו את הסידור של חמו. אך שעתיים מאוחר יותר הגיע טלפון נוסף מאנטוורפן. היה זה הפעם בנו של אותו יעקב רוטשילד. לאחר שהסיפור נודע לו מגיסו, מר מגנוס, ביקש שהסידור שאביו הפקיד בידי בקסנויל ישלח אליו. מאוחר יותר הודיע שבעצם הוא יבוא בעצמו לקחתו, מונע על-ידי רגש דתי עמוק. כך הוא הגיע לקולמר, עם בתו, ב- 11 בנובמבר 1993, ונתתי לידי את הסידור שהיה בשבילו דבר מאוד קדוש. בכלל, החלטתי, שאם עד מותי אף אחד לא ידרוש את הסידור הזה, ששימוהו בארוני כאשר יבוא יומי. אני מצרף את מה שהיה כתוב בעמוד הראשון והאחרון בסידור, וכן תרגום של קטעים מהתנ"ך שתרגמתי לצרפתית ואשר מראים כמה היתה גדולה אמונתו של יעקב רוטשילד שעבר במחנות גורס, סט סיפריין, קסנויל לפני שנשלח לאושוויץ. הוא נולד ב- 1885 כפי שכתוב בעמוד הראשון (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 6, עמודים 69-71).

מי היה פול דוד?

(Paul David)

אה, ללא ספק נוכל להיווכח מה מעטה היתה עזרתי במחנה קסנויל, כאשר ניחתה על בית ישראל הטרגדיה העצומה. אך הבוחן כליות ולב עדי שלא חסכתי בכוחותי ולא היססתי להסתכן, כפי שעלי לעשות בתוקף תפקידי.

לכן, מה גדולה תדהמתי כאשר קראתי (ביולי 1993) בכרך 1 של הספר "וישי-אשוויץ" של סרגי (Rene Hirschler, בסוף הדו"ח של אחראי הדת הראשי (הרב רנה הרשלר, (Serge Klarsfeld) קלרספלד המשלוחים למחנות ההשמדה והפעילות של המועצה האחראית לדת (אוגוסט-ספטמבר 1942). והנה לפניכם הקטע בדו"ח מתאריך 1 באוקטובר 1942: "אחראי הדת הראשי, אירגן בעצם ארגון בענייני דת רק בלוט וגרון על-ידי מר פול דוד, שגובה בצוות פעיל מאוד. היה זה מאוד משמח. למעשה, שום ארגון לא היה קיים בסביבות מחנה קסנויל ומה- 23 באוגוסט עד ל- 9 בספטמבר שליחי הארגון באזור זה עשו עבודה יוצאת מהכלל לטובת האומללים". למעשה, אזכיר לכם שאני הוא זה שנעצתי במחנה קסנויל מרצוני, מה- 26 באוגוסט עד ה- 3 בספטמבר, תאריך בו נשלחו כולם לדרנסי בנסיבות שכבר הזכרתי. חוץ מזה, מעולם לא שמעתי על פול דוד, גם אלה הפעילים ששבו מהמחנות ושריאיינתי, לא זכרו שם כזה. איך אסביר שהאחראי הראשי על עיניי הדת שלח אלי ולא לפול דוד, מסמך הממנה אותי לאחראי על עצורי קסנויל? מסמך זה, אזכירכם, הגיע אלי מאוחר מדי ולא יכול היה להביא לי כל תועלת. (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 4, עמוד 62).

ב- 2 או ב- 3 (Rivesaltes) לבסוף, היתה לי ההזדמנות לפגוש את אחראי הדת הראשי במחנה ריבסלט באוקטובר 1942 ואפילו היתה לנו ההזדמנות לשתות יחד קפה במזנון תחנת הרכבת בנרבון ב- 4 באוקטובר ולשוחח בידידות אך שמו של פול דוד ופעילותו לא עלו על שפתותיו. כמה מוזר!

שאלתי את עצמי אם פול דוד הנ"ל לא היה בעצם פול אנוך, שהזיהירני ב- 26 באוגוסט בנוגע למחנה באזור הלוט וגרון, אישר באוזניי שפול אנוך בחר F.J.G.U.קסנויל. מוריס פורמן שהיה, כפי שצינתי גזבר ה- (כשם נוסף. אך אולי השתמש בעוד שם? אני פשוט מניח הנחה. Pierre d'Elboin לעצמו בשם פייר אלבואין) העובדה היא שהוא היה פעיל מאוד בעיר ועזר רבות, מה שיכול להתאים לפול דוד, בדו"ח האחראי מה- 1 באוקטובר 1942. אם כך, אזכיר שגם הוא נעצר בגלל היותו נתין זר, ונשלח למחנה ריבסלט. מה שמחזק את השערת, עד כמה שאני זוכר, הוא שהודיעו לי שהאחראי הראשי על הדת שלח מברק לוישי המוחה על מעצרו וכליאתו במחנה של פול אנוך כאשר הוא משמש כאחראי דת. אני, שלא כל-כך האמנתי בהצלחת צעד זה, נסעתי לריבסלט והצלחתי לשחרר את פול אנוך יחד עם עוד 3 אנשים, בנסיבות שאפרט להלן. התנהגותו של הרב הראשי הירשלר היתה מאוד מוזרה! מכיוון שלכל הפחות היה עליו להודיענו על הפעילויות שהטיל על פול אנוך ולו בגלל שהייתי הרב של הלוט וגרון וכן יחסי עם אנוך היו מצויינים וקשר הדוק יותר יכול היה להיווצר בין פעילותו לפעילותי. (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 7, עמוד 72; המכתב שכתב לי מבריסל ב- 1947).

פול אנוך ומשפחתו השתקעו בישראל. הוא עבד והצליח בטכניון בחיפה כפרופסור לצרפתית והיה חלוץ השיטה האור-קולית ללימוד השפה הצרפתית לישראלים. אשתו והוא אינם בין החיים היום. לא אוכל, לכן, לאמת את השערתי הנזכרת למעלה.

אני יודע עכשיו ש"פול דוד" אינו שם כינוי של פול אנוך כפי שחשבתי, הוא חי באמת במשך המלחמה בלוט וגרון. עובדה זו לא שינתה את גודל אכזבתי בקשר להתנהגות של הרב הצבאי הירשור כלפי.

אג'ן ; ספטמבר-אוקטובר 1942.

כאשר הייתי בקסנויל היתה לאשתי עבודה רבה. למעשה, דירתנו מעולם לא התרוקנה, זו היתה ממש "תחנת רכבת" תמידית, אנשים באו להיוועץ ולבקש עזרה. האם היה זה בתקופה ההיא או בתקופה קודמת, הוא קיבל את (Place Carnot) כאשר הגיע משהו לתחנת הרכבת של אג'ן ושאל שוטר כיצד מגיעים לכיכר קרנו התשובה הבאה: "אה, אתה רוצה ללכת אל הרב?, אין בכך שום תועלת הוא לא יוכל לעזור לך".

מכל מקום, מחנה קסנויל חוסל וחזרתי לאג'ן. למחרת או יום למחרת פגשתי בשדרות הרפובליקה את הבישוף של אג'ן. הוא שאלני לשלומי. אמרתי לו שזה עתה חזרתי ממחנה קסנויל. הוא ענה לי: "אני יודע, נודע לי זאת מעדות שסיפרה שהתנהגו אל האנשים כראות". אמרתי לו: "אני יכול לאשר לך זאת, הוד מעלתו. אמרו לאנשים: תהיו נחמדים, תנו שיעבירו אתכם גירוש, בלי לעשות בעיות". באמצע שיחה זו, עבר הרופא הראשי של בית-החולים הפסיכיאטרי. הוא פנה אלי ואמר: "אני שמח לראותך, אדוני הרב. בין החולים אצלי יש יהודי

אוסטרי. הוא בבעיה מכיוון שלא נרשם כיהודי. מה עליו לעשות?" "שימשיך כך", עניתי לו. ושוב פניתי לבישוף והכרזתי: "אתם מוציאים אותנו מהחברה. אז תדע לך שאנו ניצור לנו מוסר משלנו, מוסר של נלחצים. לא נהסס לשקר לכם, להטעות אתכם כאשר מדובר בחיינו".

הבישוף הלך לו, מרים ידיו כלפי מעלה. האם בגלל שהוא תדהמתו או בגלל אכזבתו מדבריי?. מה , הארכיבישוף של (Monseigneur Saliege) שבטוח הוא שאיננו יכולים לצרף אותו לחבריו כמו מונסניור סאלייג , שהביעו בגלוי את מורת רוחם (Montauban), הבישוף של מונטובן (Monseigneur Theas) טולוז, ומונסניור תיאס והפגינו כלפי היהודים המעונים רגש של אחווה שלעולם לא נוכל לשכוח.

מובן מאליו שמהרתי להזהיר כמה שיותר אנשים על כך שהסכנה עצומה, אף על פי שבאותה עת לא ידעתי בצורה ברורה וחד-משמעית מה בדיוק משמעות ה"משלוחים למזרח" בכל זוועתם. בראש השנה, שחל כמה ימים מאוחר יותר, פניתי לקהל המתפללים והכרזתי שאינני רוצה לראותם יותר בבית הכנסת בתפילות, שעליהם להתפזר, לעזוב אם יוכלו את דירתם הנוכחית ולהחליף זהות. חלק מהם סברו שאני זורע פאניקה. נכון שהיה קל יותר ליעץ לאנשים מלעזור להם לבצע זאת.

באותה תקופה הכרזתי את אשתי להעביר את ילדינו (גיוזה בן ה-5, דניאל בן 4, וקלוד מישל בן השנתיים וחצי) לשוויץ. הוריי גרו בזינבה מאז 1910. אשתי התנגדה בהתחלה אך לבסוף הסכימה לטיעוני, שהיו בין השאר שעלינו יהיה לפעול בצורה בלתי חוקית ושפעולותינו עלולות להיזק בשל הפחד והחשש ממה שיקרה לילדינו. כאשר חזרה אשתי מהעברת הילדים לשוויץ, היתה סיסמתי אליה: "אם 3 מ-5 ניצלו, זהו אחוז טוב".

Miquette מיקט /

, מיקט בפי ידידיה, באה כדי (Simone Riviere), גב' סימון ריבייר la rafle כמחנה ימים לאחר האקציה (Louis May לומר לי: "נישאתי לפני זמן קצר ללואי מאי (על-כך ואני רוצה להעבירו לשוויץ. אם תפקיד בידי ילדים יהודיים אעבירם ברצון באותה הזדמנות". מיותר לציין שקפצתי על ההזדמנות. הכרתי היטב את לואי מאי, אשר היה בא לעיתים קרובות להתפלל. הוא היה לפני עורך-דין, ואם אינני טועה מוצאו היה מדרמשטט. הוא היה אחד מאותם יהודים מלומדים, כפי שהיו (שמזכירה זכרונות מרים. Saint Louis היהודים מגרמניה והיה גם אחד מנוסעי האוניה "סנט לואי")

הפקדתי ילדים בידי הגב' מאי החדשה והיא מיד עם חזרתה לאג'ן התגייסה באופן מוחלט לשורותינו. לא הרתיעו אותה לא סכנה ולא פחד, יכולנו להחביא אצלה אנשים, לתת לה להעביר חבילות של תעודות מזוייפות, לבקשה ללוות אנשים שהיו בסכנה ממקום למקום ועוד. מובן מאליו שהייתי מעניק לה את "אות חסידי העולם". אך כאשר הסתיימה המלחמה, בעודי בקולמר והיא בקסטילונס עם בעלה, כתבה לי שברצונה להתגייר. נדהמתי כי הכרתי כפרוטסטנטית נאמנה ולעיתים קרובות שוחחנו על ענייני דת.

כתבתי לה: "את מאכזבת אותי. את יודעת כמה אנו מעריכים אותך ובנוסף אנו רוחשים לך חיבה עזה. אני יודע שלואי לא ביקש ממך דבר בעניין זה. הכרתי אותך כנוצריה נאמנה". "אל תחשוב שצעד זה מונע על-ידי אופורטוניזם או כדי לעשות נחת רוח לבעלי", כתבה לי, "בשנים האחרונות ובמשך היעדרו של בעלי חשבתי הרבה על הבעיה הדתית והגעתי להכרה שהיהדות היא המקור, ולכן אני עומדת על דעתי להתגייר".

הצגתי בפניה את השאלה הבאה: "איזה מקום תופס עדיין ישו במחשבתך, בחייך הדתיים?", והיא ענתה לי: "אין לו מקום".

בסופו של דבר נפגשנו בפריז והתערבתי למענה אצל מועצת הרבנות הראשית של פריז כדי שגירה יתקבל, ואף השתתפתי בטקס הנישואין הדתי של לואי וסימון מאי, למרות שהיה עלי לעזוב את מיטת אחותי שגססה בבית-החולים "רוטשילד", שם נפטרה באותו יום. עשיתי זאת למען כיבוד אותה אישה שכל-כך התמסרה לנו ואשר סיכנה את חיי החופש שלה ואולי אף יותר מכך. הזוג מאי נסע אחר-כך לארצות הברית. סימון התאלמנה ב-1973. ממיאמי, שם היא מתגוררת, היא כותבת לנו באופן קבוע, היא מתייחסת אלינו כאל משפחה.

לאחרונה הצלחתי להשיג לכבודה של מיקט את אות "חסיד אומות עולם" מ"יד ושם" (4.11.1994) שכן פעילותה ועזרתה ליהודים היו בטרם התגיירותה (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 8, עמוד 73).

פעילויות שונות

מה היו פעילויותינו השונות? להעביר אנשים לשוויץ, לספרד, או לכל מקום מקלט אחר שם היו בטוחים מכל סכנה, להשיג עבורם תעודות מזויפות, להחביא אותם, למצוא עבורם מקומות מסתור, להמשיך ולעזור לאלה שנשארו במקומם. נוכל לומר שעדיין לא הגיעה התקופה של "תרבות הפנאי".

א. להעביר אנשים לשוויץ.

הזכרתי לעיל שאשתי עסקה בהעברת ילדינו. אך בשלוש הזדמנויות היא נסעה מאגן עד הגבול עם אנשים שהיו בסכנה והעבירה אותם. קישרו בינה לבין אדם אחד שהסתכסך עם המשטרה ואף ישב בכלא בגלל רצח, במצב שכרות, של אחד מחבריו לשתיה. הוא עשה זאת במטרה להרוויח מעט כסף ולא מתוך רגשות הומניטריים. הוא ביקש סכום כסף נכבד אותו חילק עם המתווך אשר קישר בינו לבין אשתי והיה מוכן להעביר קבוצות אנשים לשוויץ. אשתי הסכימה לארגן עבורו קבוצות להעברה בתנאי שבכל קבוצה תהיה משפחה אחת נזקקת שתועבר חניס אין כסף. הסדר זה פעל במשך זמן-מה. ברנש זה הפסיק לעזור לנו מאחר ההשגחה נהיתה קפדנית מדי. אשתי נאלצה לארגן סידור חדש.

עזרתנו לאלה שרצו לעבור לספרד היתה מוגבלת. בדרך כלל היה מדובר באנשים שהיה להם אישור שאיפשר להם להגיע לארצות הברית, אך לא היתה להם אפשרות חוקית לעזוב את צרפת (Affidavit) "אפידיויט" ולכן עזיבתם את צרפת היוותה סכנה. אם הם היו נעצרים על-ידי המשטרה, אפילו אם הם היו כבר על אדמה ספרדית, הם היו מוחזרים לצרפת!. כדי למנוע מצב כזה, היה עליהם לעבור מרחק מסויים על אדמת ספרד. אם לדוגמה, ובדרך כלל נבזזים מכל (Figueras) תנאי זה היה מתקיים הם היו נכלאים קודם כל בכלא פיגרס אני מניח) HICEM, חפציהם על-ידי השומרים. אבל לפחות הנפש נשארה עצמאית, הארגונים היהודים (כמו ה-יכלו לטפל בהם, ולהעבירם ליעדם.

(, שם היה אחי משה. היה Perpignan פעמים רבות היה צריך לצייד אנשים אלה ולהעבירם לפרפינין) עליו למצוא מבריח ולארגן לאנשים פזטות (כסף ספרדי) למועמדים להרפתקה זו. כאשר היה אחי בכלא, היה עלי לטפל במשפחה אחת שנשארה בגלל תקלה בפרפינין, בגלל מאסרו של אחי.

ב. להחביא אנשים, למצוא להם מקומות מסתור.

דוגמה אחת מיני רבות היתה פרי ידיה של אשתי. פליט מאנטוורפן שהיה חייט במקצועו, מצא מקלט בכפר לא רחוק מאגין. הודות למקצועו התגורר והתפרנס על-ידי כל תושבי הכפר כולל השוטרים, בגלל שהוא תפר בגדים לכולם. כך הוא ניצל מהתופת.

דוגמה שניה: מדובר באדם צעיר ממשפחה דתית מאוד שמוצאה גם כן מאנטוורפן. עלה רעיון במוחה של אשתי להחדירו ל"שדות הצעירים" (ארגון נוער של ממשלת וישי) כארי מובן מאליו. נודע לנו שאין הוא אוכל את האוכל שחולק לחבריו, בגלל בעיות כשרות. לכן ביקש ממשפחתו שתשלח לו תלושי לחם. הודענו למשפחה שהם מסכנים את בנם בהתנהגותם, כי יגלו מיד מיהו. היה צריך להציג ללא היסוס או לא לחיות בהחבא ולשמור על זהות יהודית עם כל התוצאות העלולות לנבוע מכך.

דוגמה שלישית: אשתי סידרה מקום לאדם צעיר ממוצא אוסטרי בישוב לא רחוק מהעיר. אני חושב שהיא לא הדגישה שהוא יהודי, אך בהחלט יכול להיות שהוא התקבל בתור שכזה, מכיוון שכאשר בעלת החווה ראתה אנשים חשודים מתקרבים היא הזהירה מיד את הצעיר שעליו להיעלם.

(Angeline Payen) ג. תעודות זהות מזוייפות. אנג'לין פאיין.

הביקוש היה גדול מאוד עבור מה שכינינו "סטטיקים", גם עבור אנשים שרצו לעבור ממקום למקום וגם עבור אנשים שגרו במקום אך רצו תעודה מזויפת במקרה שיאלצו לעזוב. התעודות המזויפות הראשונות שהישגנו על-ידי מתווך עלו הון תועפות, משהו כמו 5000 פרנקים, ומקורן היה מאגודת עובדי הדפוס שהדפיסה עותק חדש של תעודות זהות.

לרוע המזל, עותק זה עדיין לא היה מוכר בכל מקום. כך שבזמן הביקורת ליד הגבול השוויצרי, אלה שהיו להם תעודות כאלו, נעצרו. בנוסף לכך, לא היו להם תלושי מזון שהתאימו לתעודות החדשות. היה עלינו למצוא משהו אחר. נודע לנו שאנג'לין פאיין, שעבדה במטה המשטרה, שהיא מוכנה לעזור לנו. היא הצליחה להשיג שתי חותמות; האחת נשאה את הכתובת: "נציבות לוט ו-גרונ", והשניה: "עבור המושל, מפקד הדיביזיה". פעמים אחדות באתי אליה בלילה עם חבילה של תעודות מזוייפות והיא "אישרה" אותן. אך לאחר זמן מועט היא אמרה לי: "אני נותנת לך את החותמות, כך שתוכל אתה בעצמך להשתמש בהן לפי צרכיך". קיבלתי את ההצעה בהכרת תודה עמוקה. כך הצלחתי להשתמש במשך (מספר) חודשים במספר לא מבוטל של חותמות מזוייפות. חותמות אלו נשאתי על גופי כל הזמן כדי שאוכל להשתמש בהן בכל עת.

תקפו אותי ייסורי מצפון מאוחרים, ולכן כתבתי ב- 26 ביולי 1993 לעיריית אגין, בכדי להתעדכן במצבה של אנג'לין פאיין. נמסר לי שאינם יודעים עליה דבר.

אני זוכר שבערב יום שישי אחד, בעת שעמדה התפילה להתחיל בא אלי צעיר מבית ספר חוה של עם ערימה של ניירות שהיה עלי "לאשר". עשיתי זאת מיד שכן החותמות היו בכיסי. יכול (O.R.T.) האורט להיות שדמיוני קצת פורה מדי והזכרונות מעוותים את המציאות, אך אני חושב שאת "לכה דודי" שרנו חזק יותר מהרגיל.

, לשעבר הרב של בריסל, (Marc Kahlenberg) במכתב ששלח אלי לפני שנים אחדות, ידידי מרק קלנברג אשר גר כיום בארץ, כתב: "שיתוף הפעולה ביננו, נראה לי שהיה כאשר העברתי תעודת זהות ש"אשרה" על-Septfonds ידי הממשל הפרטי שלך" לעצירה במחנה סטפונד" (

אין שום ספק: לעובדה שהיתה לי "ממשל פרטי" היו מעלות רבות. כך, למשל, עבור אדם בשם מ. , שברח מהמחנה ורצה להביא את חפציו שהיו מופקדים אצל ראש הישוב שלו, חיברנו את (Traube) טראובה המסמך הבא: "העובד הזר טראובה שוחרר ממחנה. ניתן בזה צו לראש הישוב ממנו בא להחזיר לו את כל חפציו". שתי חותמות וגם חתימה היו תוצאה מושלמת. אך עלינו להעיר שתי הערות בנוגע לתעודות המזוייפות:

א. הן בוודאי לא היו עומדות בביקורת קפדנית.

ב. במקרה של בקורת משטרתית, לא תמיד תעודת הזהות היתה מספקת. הם בקשו לראות גם תעודת מזון. לכן היה צריך להקפיד שעל שתי התעודות יהיו פרטים זהים. איך אפשר לעשות כך? פעם נוספת, התערבה אשתי. היא הלכה לעיריה עם חבילה גדולה של כרטיסי מזון שהיו שייכים לאנשים שזייפנו את פרטיהם. דאגנו מראש שכרטיסים אלה יהיו במצב גרוע ושהפרטים שהיו רשומים עליהם בקושי נראו, או שהתאימו יותר לשמם החדש. אשתי ביקשה שיתנו כרטיסי מזון חדשים עבור האנשים בהם טיפלה, באמתלה שאין להם יותר זכות ואנוכי, בכיכר שליד העיריה, U.G.J.F. לכל-כך הרבה תלושי מזון. אני זוכר באיזו דאגה חיכינו, המזכיר של ה- שאשתי תצא בלא בעיות ממבצע זה, אותו ערכה מספר פעמים.

מובן מאליו, שמזה זמן מה הנציבות האזורית שמה עינה עלינו. ציינתי כבר, שנתנו לי להבין פעם אחת (בספטמבר 1942 הזהירו Puy Guillaume שמוטב לי להעלם מאגן לפחות לכמה ימים. כך נסעתי לפואי גיום) אותי שוב. אך הפעם נסעתי לכיוון אחר. מדוע לא אבקר את אחי משה? (וכבר ציינתי את עיסוקו). נסעתי, אם כך, לפרפיניון שם גר אחי.

מחנה ריבזלט (Rivesaltes)

שהיה, אני חושב, אחראי הדת במחנה ריבזלט. בעזרתו הצלחתי (Mordoch) היכרתי את מר מורדוק להיכנס פעמיים למחנה שהיה באותה תקופה הגדול ביותר באזור הדרום. לכאן הביאו את כל אלה שנתפסו, לפני שנסעו למקום ממנו לא חזרו. האישור הראשון (Drancy) לאחר ה- 26 באוגוסט 1942. מפה נשלחו לדרנסי שלי היה בתוקף ל 2 ול 3 באוקטובר 1942. מסמך זה נשא את הציון: "מ. פוקס - מבקר". ב- 3 באוקטובר הגיע הרב הראשי הירשער, אחראי הדת הראשי של המחנות לריבזלט. הוא דיבר לפני קהל גדול של עצירים וניסה לטעת בהם תקווה. באמצע דרשתו נשמע קול משרוקית והתחילו לקרוא לאלה שהיו צריכים להישלח למחרת לדרנסי. הם הופרדו משאר האנשים והועמדו תחת משמר כבד ביותר.

ביקרתי במרפאה. היו שם אנשים שהשתגעו, במובן הקליני של המילה, בגלל התזונה הגרועה, או תת-התזונה. בנושא זה רציתי לערוך ניסוי; להשוות את תזונתו של שבוי מלחמה עם זו של עציר מחנה. אינני צריך לציין את ההבדל העצום. אכלתי יום אחד במחנה. במרק נראה בקושי משהו דמוי ירקות. לאילו שאינם שומרים כשרות ניתנה חתיכה קטנה מאוד של בשר שהגיעה בקושי למידת אגודל. לאלה השומרים כשרות עשה כל שביכולתו. הארגון חילק O.S.E. הוחלף הבשר בכפית ריבה. כמעט שכחתי את פרוסת הלחם הדקה. ה-לילדים ולחולים מצקת גדושה של מרק סמיך יותר, בעל ערך שלא ישוער.

. לעולם לא אוכל להספיק לספר את כל (Andree Salomon) בריבזלט הכרתי את אנדרה סלומון, שעבדה כעובדת (Daniel Mayer). שם גם פגשתי את אשתו של דניאל מאייר O.S.E. פעילויותיו במסגרת ה-סוציאלית. כמה אנרגיה ומסירות היא השקיעה לטובת האומללים העצורים!. (דניאל מאייר היה מאוחר יותר ואחר-כך נשיא המועצה המחוקקת). כאשר נעצר אחי עקב פעילותו בשוק S.F.I.O. המזוכיר הכללי של ה-השחור, אם אני לא טועה, היו אלה ה"מאייר" שדאגו למצוא לו עורך דין. במה היה העניין? המשטרה מצאה בכליו כרטיסי מזון שהוא לא היה מסוגל להסביר מהיכן יש לו אותם. הוא הצליח לבלוע כמה מהם בזמן החיפוש. מאיפה הגיעו הכרטיסים? פשוט מאוד, מהאנשים שהוא העביר לספרד. הכרטיסים היו לו לתועלת רבה כדי להיטיב את האוכל הדל שקיבלו העצירים בריבזלט, או עבור אנשים שהתחבאו. הוא נידון לשבועיים מאסר אך בית המשפט האזורי של מונטפליה תבע אותו שוב. לכן, מיד עם שחרורו מפרפרנין, הוכרח לברוח (Buren) לשוויץ. הוא נעצר שם במחנה בורן

ב- 4 באוקטובר היה מתוכנן "משלוח" לדרנסי. היה לי מזל גדול והצלחתי להכנס לתחנת הרכבת, הצלחתי לעלות לרציף בזמן שהאנשים היו כבר F.J.G.U., האחראי על ה-(Lerner) כאשר ליוותי את מר לרנר ברכבת. בעצם ביקשו מכל נציגי הארגונים השונים, כולל מר לרנר, מסמך המאשר להם להיות נוכחים בעזיבת הרכבת. אני הצלחתי להגיע לשם ללא כל מכשול, אף ללא אישור. הגעתי עד לקרון בו כבר היה מר גוטשלק עם אחי, כמה U.G.J.F. שראיתי ערב קודם במרפאת המחנה. כאשר הייתי במשרד האגודה של ה-(Gottschalck) שעות לפני עזיבת הרכבת, ראינו אישה אחת בוכה. זו היתה הגב' גוטשלק שאמרה לנו שבעלה במצב כזה שלא יוכל לשאת את טלטולי המסע. שאלתי אותה אם ברשותה תמונה של בעלה. היתה לה. מיד עשיתי בעבורה, בעזרת החותמות המפורסמות של נציבות לוט וגרון שהיו תמיד איתי, תעודת זהות מזוייפת עבור בעלה. כאשר הגעתי לקרון בו היה מר גוטשלק, הצלחתי לתת לו את תעודת הזהות יחד עם חבילת מזון. מיד יצא מהקרון ושאל אותי מה עליו לעשות. כל-כך הופתעתי שראיתי מיד לידי, עד שלא ידעתי מה לומר. הוא נתקף פניקה וחזר לקרון. שומר ניגש אלי ושאל אותי: "מי האיש הזה?". ענית: "אינני מכיר אותו, אך אני מניח שהוא

האחראי על חלוקת המזון". כאשר התרחק השומר, סימנתי למר גוטשליך שיצא מהקרן, ובפנותי אליו ואל אחי אמרתי בקול רם: "חסר לחם, לכו שניכם להביא!". הם יצאו מיד וכמובן שרק אחי חזר אחר-כך. כל זה אירע . כאשר E.S.O, שכבר הזכרתי כמה רבה היתה פעולתו בארגון ה-(Joseph Weil)בנוכחותו של הרופא ז'וזף וויל הסתכלתי עליו חשבתני שהוא הפך לנציב מלח.

מכל מקום, כאשר הייתי פליט בשוויץ כמוהו ורציתי לחזור לצרפת או לאלזס בסוף 1944 פניתי אליו, , וביקשתי ממנו מינוי כלשהו. הוא השיג לי מסמך כזה E.S.O מכיוון שהוא היה בעל תפקיד חשוב בארגון ה-. ללא כל קושי, כפי שמתברר ממכתבו מה- 26.11.1944 (ראה בפרק הנספחים: מסמך מס' 9, עמוד 74).

כאשר חזרתי לאגן נודע לי שפול אנוך, אשר כבר הזכרתי את פעילותו המבורכת מאוד, נעצר ונשלח למחנה ריבזלט. החלטתי לחזור לריבזלט מבלי שהיה לי שמץ של מושג כיצד אוכל לעזור לו. הגעתי לפרפינין ב- 10 או ב- 11 באוקטובר. במקרה שמרתי אצלי את האישור שניתן לי ב- 2 וב- 3 באוקטובר. (Perpignan) קיבלתי אישור חדש עבור ה- 12 וה- 13 לאוקטובר, בצירוף המילים: "מ. פוקס - שירותי דת". ביקשתי (מאוחר יותר היא הפכה לגב' מורדוה) להדפיס את U.G.J.F.מהעלמה הס, המזכירה של משרד האגודה ה- המספר 1 לפני ה- 2 ולפני ה- 3 באישור הקודם שלי. כך היו בידי שני אישורי כניסה למחנה, התקפים לאותם תאריכים. כלומר: 12 ו- 13 באוקטובר. כאשר הגעתי למחנה, פגשתי באנג'לין פאין, עובדת הנציבות של לוט וגרון, זו שנתנה לי את החותמות שכה הועילו לי. גם לה היה אישור כניסה על שמה והיא באה כדי לבקר חבר. לא היה צורך בשכנועים רבים כדי לבקש את האישור שקיבלה. כך יכולתי להוציא מהמחנה באותו יום ארבעה אנשים; שני גברים ושתי נשים. כמובן שהוספתי לאישורים תעודות זהות שזייפתי בו במקום עבור ארבעת . (Marc Jarblum), ליאה פנסטר היקרה לנו, ואחינית של מרק ירבלוס (Loeb)ה"חניכים" שלי: פול אנוך, מר לב ליאה, אשר כבר דיברתי אודותיה, היתה הנערה הצעירה שטיפלה בילדינו ושעזבה אותנו כשהילדים היו בשוויץ. בשל היותה אוסטרית היתה סכנה שתיתפס. היא ניסתה לעבור את הגבול לשוויץ אך נעצרה ונשלחה לריבזלט. מרק ירבלוס היה אישיות מאוד חשובה בתנועה הציונית בצרפת הוא התבקש להצטרף כחבר באגודה , אך סירב.U.G.J.F.הלאומית של ה-

היה עלינו לעבור שלוש ביקורות וכמעט שנתפסנו. כדי לצאת מהמחנה המיועד ליהודים, היה עלינו לעבור במחנה שנקרא המחנה הספרדי, מכיוון ששם היתה הכניסה הראשית של המחנה. היתה ביקורת בין המחנה היהודי למחנה הספרדי. כמובן שהיה עלינו להיות זהירים כדי לעבור בשלום ביקורת ראשונה זו. מכיוון שהאישורים שנתתי למר לב ולמר אנוך היו אישורים שנתנו על-שם פוקס, כמו זה שלי, היה עלינו להתארגן ולא לעבור את הביקורת אצל אותו שומר. שכן שלושה אנשים בעלי אותו שם היו עלולים לעורר את חשדו. אותה

בעיה היתה עם שתי הנשים שניסיתי להוציא על-ידי אותו האישור על-שם אנגילין פאין. גיליתי שהמשמר מתחלף בזמנים קבועים. לקחנו בחשבון עובדה זו ועברנו את הביקורת בזמנים שונים. הכל עבר בשלום ובעקרון מרגע זה הכל היה צריך להתנהל ללא בעיות מיוחדות. אך למרות הכל, היתה ביקורת שניה וכאן צץ הקושי הראשון; העמסתי את ארבעת ה"משוחררים" שלי במכונית של הארגון. במכונית היו כבר כמה ילדים שעזבו את המחנה באישור. התקרבו לגדר שם היתה הביקורת השניה. זרקתי סיגריה לשומר ששמר על הכניסה האמיתית של המחנה. הוא אמר לי: "אינני מעשן" ואז פנה אלי ושאל: "מי האנשים האלה?". ענית לו: "שמע, אינני מכיר אותם. הם אמרו לי שיש להם אישורים לבקר חברים שלהם ואין להם אפשרות לנסוע חזרה. אינני רוצה בעיות. אוריד אותם מהמכונית ותסתדר איתם אתה". הוא ענה לי: "טוב, בסדר" והסיר את מחסום החופש. הכל עבר בשלום, אך כאשר חצינו את הישוב ריבזלט נעצרנו על-ידי שוטרים. היתה זו ביקורת שלישית שלא ידענו על קיומה. הם ביקשו לראות תעודות. עלה אז במוחי הרעיון להראות את האישור שלי עליו היה כתוב: "פוקס-שירותי דת". הצגת אישור זה הספיקה ויכולנו להמשיך בדרכינו. מיד בתחילת הנסיעה חש מר לב ברע, בגלל ההתרגשות.

והיא גרה (Mme. Michael) מתוך ארבעת ה"משוחררים", רק ליאה חיה כיום. קוראים לה גב' מיכאל בסידני, באוסטרליה.

אשקר אם אומר שלא היה לי סיפוק רב בכך שלא באתי לריבזלט לריק, במחצית הראשונה של אוקטובר 1942. ובכל זאת, ההצלחות נראות בטלות בשישים כאשר חושבים על מצבם הטרגי של היהודים בזמן ההוא!. באותה מידה האם יודע אני מה עלה בגורלן של אותן נערות שהכריזו שהן בהריון במחנה קסנויל ויצאו לחופשי?. האם הצליחו להתגבר על כל הסכנות, או שנפלו מאוחר יותר קורבן לאקציות אחרות? מה שבטוח הוא שכל יום בחופש היה יום של רווח ושלושה מתוך ארבעה מאלה שהצלחתי להוציא מריבזלט יכלו לראות את סוף הסיוט, היתה לי הוכחה לכך. אולי גם עבור הרביעי.

מאידך, לעזור לאנשים לברוח, להוציאם מהמחנה בכל דרך אפשרית. האם לא היתה זו, בדרך עקיפה, חריצת דין עבור האחרים שבאו במקומם ושנשאו בתוצאות? מכיוון שהרוצחים עמדו על כך שיימסר לידיהם מספר מדוייק של אנשים ולא אדם זה או אחר. לכן היתה פה בעיה מוסרית. האם חיינו של פרט אחד עולים על חיי פרט אחר? ואולי נעשה עימי חסד, שבעיה זו לא עלתה כלל לפני במלוא חריפותה בזמן שבו לא היה רגע מנוחה. מלבד זאת, רבים היו שכבר לא רצו להיאבק ונכנעו לגורלם. אולי תגובתם היתה שונה לו היו יודעים, (Man) מה מצפה להם. אני נזכר במקרה מיוחד אחד; מדובר בנער צעיר, בן למשפחה מאנטוורפן שנקראה מן, לפני שהשתקענו באגן. היינו אז משפחה אחת מלוכדת. Nimes איתם חיינו במשך שבועות אחדים בנים (

פגשתיו במקרה במחנה ריבזלט והצעתי להוציא אותי, הוא סירב. "אני רוצה להיות עם כל משפחתי", הוא אמר לי. לא עלה בידי לשנות את החלטתו.

אג'ן ; אוקטובר 1942 - מרץ 1943.

שהותי במחנה קסנויל וריבזלט היו רק בבחינת "המנה הראשונה". מובן מאליו שקודם כל באג'ן נאלצנו להתמודד עם בעיות במציאות שהחמירה מיום ליום. ומובן גם כן שהשלטונות פיקחו עלינו באופן צמוד והדוק. פיקוח זה חל גם על ילדינו, משום שיום אחד נקראתי למשטרה ונשאלתי היכן הם. ענית: "המבוגרים כבר לא מספיקים לכם שאתם מתעניינים בילדים? אז אחזור מחר. אני רוצה לחשוב לפני שאומר לכם שהם בשוויץ".

הזהירו אותנו שכדאי לנו להיעלם מדירתנו ולהתחבא בפרבר בעיר. אך באותו יום התקיימו שתי הלוויות. מהמקום בו הסתתרת לקחתי אופניים-מונית, אשר הביאה אותי, דרך רחובות צדדיים, לבית הקברות. עברתי בדירתנו ושאלתי את השכנה בקומה ראשונה אם חיפשו אותי. היא ענתה לי שאומנם באו אנשים לחפשני. אמרתי לה: "אם יחזרו תמסרי להם ד"ש ממני". האם היו אלו שוטרים? או אנשים שבאו להתייעץ או לבקש עזרה? זאת לא אדע לעולם. אם אני מעלה עובדות אלו, אשר יכולות להתפרש כשוליות, הרי זה כדי לנסות ולהעלות את האווירה בה התרחשו הדברים. מסמכים רשמיים וסטטיסטיים לא יוכלו לתאר זאת. אך במצב זה של לחץ, איך נוכל שלא לציין פעם נוספת את העזרה שניתנה על-ידי רופא אחד או מספר רופאים לנערות הצעירות העצורות במחנה קסנויל, או את העזרה שניתנה על-ידי אנג'לין פאין שמסרה לי את שתי החותמות אשר כה הועילו במשך חודשים רבים?.

אני נזכר בשופט שביקש לראותני. הוא רצה שאעביר אשה יהודייה לשוויץ. אך היתה בעיה מאחר והיא היתה בבית-סוהר. אמרתי לו שידאג הוא להוציאה ואני אטפל בכל השאר. אני יכול לומר, דרך אגב, שבגלל המקרה הזה היה עלי לעזוב בבהילות את אג'ן, לפני שהספקתי לבצע את מה שהשופט ביקש ממני, כלומר (וגם בבית Eysses להעבירה לשוויץ. בתקופה מסויימת היה עלי להתעניין גם במה שנעשה בבית המרכזי באייס) המאסר באג'ן. השגתי אישור לעסוק בכך (האישור מופיע בפרק הנספחים: מסמך מס' 10, עמוד 75). בבית המאסר של אג'ן אפשרו לי גישה כמעט חופשית; יכולתי לדבר עם העצירים ללא נוכחות שומר, כך שיכולנו

לדבר על דרך ההגנה שלהם. לא כך באייס, מקום מעצר מהמחמירים שהיו. אי אפשר היה לדבר עם עציר ללא (במכונות ירייה.Darrand נוכחות שומר. ידוע שב- 1944 פרץ שם מרד שדוכא על-ידי אנשיו של דרנו)

מי אינו זוכר את הרושם העז שגרמה הפלישה של בעלות הברית לצפון אפריקה? האזור הדרומי היה כבוש על-ידי הגרמנים, הסכנה היתה עצומה עוד יותר ליהודים הזרים. צייד האדם, יותר מדוייק לומר, צייד היהודים התגבר יותר ויותר. העצה הטובה ביותר שיכלו לתת לאלה שהיו בסכנת תפיסה ושלא יכלו לעבור לשוויץ ולא לספרד, היתה לעבור לאזור האיטלקי אשר הפך מקום מבטחים. זוהי המסקנה אליה הגענו לאחר אסיפה שהתקיימה בניס בתחילת ינואר 1943, ואשר בה השתתפתי. הישיבה התקיימה תחת נשיאותו של באיזור הדרום ומקום U.G.J.F., שהיה הנשיא הכללי של ה- (Raymond Raoul Lambert) ריימון ראול למברט מושבו היה במרסי.

כה מכאיב הדבר בו מבזים את הכבוד והאהבה של העם הצרפתי, שרק אצל הצבא האיטלקי כה הרבה . אם (Badoglio) יהודים ניצודים יכלו למצוא מקלט והגנה וזאת רק עד לחתימת הסכם שביתת הנשק של בדוליו , יהודי איטלקי, בנקאי מניס, (Donati) (Angelo) יש שם שראוי להזכיר בהזדמנות זו, הרי זה שמו של אנגילו דונטי שהודות לקשריו עם השלטונות האיטלקיים זכה להכרת תודה מאלפי מעונים. היתה זו זכות גדולה לרבנות הצרפתית, לאחר המלחמה, לקבלו במהלך כנס כללי ולהביע את הערכה לה הוא ראוי. תהיה ההחלטה אשר תהיה: לנסות לגנוב את הגבול הספרדי, לעבור לאזור האיטלקי, להשאר במקום, מכל מקום חסרו אמצעים וקופתי השחורה לא הספיקה יותר. אם כן, נסעתי לליון כדי לבקש עזרה כספית ממרק ירבלום, אשר היו לו מקורות כספיים נכבדים מארה"ב. הוא אמר לי: "יש לי נציג באג'ן, לו אני שולח באופן סדיר כסף כדי לחלקו לנזקקים, שמו מר קיסלר". נדהמתי. ידעתי שידידי קיסלר אחראי על כמה קרנות לעזרה למשפחות נזקקות. אך תמיד סירב למסור לי מהו מקור הכסף ונמנע לתאם את הקשר ביננו. בכל אופן, לאחר ויכוח קצר הצלחתי להשיג השתתפות חודשית בשם "קרן יהודה הלוי להתפתחות הלימודים היהודיים".

: "אתה מסיג גבולות". ענית לי: "אילו לא היית מסתיר ממני (Kissler) בחזרתי לאג'ן אמר לי קיסלר דבר. אם היית נותן בי אמון היינו יכולים לעבוד ביחד, ".

אך אצלו היתה זו בעיה של מזג. אמרו עליו שבעיתות חירום הוא היה שולח לעצמו מברק מוצפן אך לא , (Gamzon) היה מצליח לפענח אותו. קיסלר שכיננו היה "חסידה", היה אחד מראשוני שותפיו של גמזון , מייסד הצופים היהודיים בצרפת. ("Castor") "קסטור"

האם היה זה בסוף פברואר או בתחילת מרץ 1943? קיבלתי מכתב מהרב הראשי של צרפת להתייצב , בעל (Cassorla) בטולוז כדי להיות שם רב מכיוון שהרב הקודם נאלץ לעזוב את תפקידו, היה זה הרב קסורלה נתינות יגוסלבית, שהיה בסכנה.

כמה מאנשי אג'ן, ביניהם מקס לזר אמרו לי: "אתה לא תעזוב אותנו". כתבתי מה רוצים אנשי אג'ן. הרב הראשי ענה לי שעלי לציית ולא להתווכח עם מה שמצווים עלי. העובדה היתה שקהילת טולוז היתה גדולה מאוד, ושנוכחות רב במקום זה היתה חשובה ביותר.

התכוונתי להעברה, אך הופרעתי כתוצאה מנסיבות לא צפויות. כך ארע הדבר: באותה תקופה המשכתי לבקר בבית-הסוהר את אותה אישה שהשופט ביקש ממני לנסות ולהעבירה לשוויץ. יום אחד, כשבאתי לבקרה בבית-הסוהר, אמר לי השומר הראשי שהגברת חלתה והועברה לבית החולים. הצלחתי לבקרה והיא שאלה אותי מה לעשות. על-פי עצת אשתי, יעצתי לה שתצא מבית-החולים מבלי שירגישו בכך. נתתי לה את כתובתה של סימון מאי, שם תוכל למצוא מקלט זמני. היא שמעה לעצתי. בבית-החולים ידעו מי אני וכדי שלא יחשדו בי שיש לי יד ורגל בבריחתה הפתאומית, חזרתי מאוחר יותר לבית-החולים עם חבילה עבודה. אך חששתי שאפרוץ בצחוק כאשר אכנס לאולם בו היא אמורה להיות, מכיוון שידעתי שלא תהיה שם. פגשתי באחד וביקשתי ממנו שיעביר לה את החבילה, מכיוון שכבר ראיתי קודם, כך אמרתי, ואני מאוד ממהר. אך התכסיס שלי לא הועיל. זמן קצר אחר-כך נקראתי למפקד המשטרה והוא אמר לי: "ספר לי קצת על גברת פלונית".

עניתי: "אינני יודע מה אוכל לספר עליה".

"אינך יודע היכן היא?"

"לא".

"האם אתה מתחייב בהן צדק?"

"אין סיבה".

"ספר לי על בנה".

עניתי באותה צורה כפי שעניתי על האם. ידענו שהוא עבר לאזור אחר.

"האם אתה נותן לי את דיברת הכבוד שלך שאינך יודע היכן הוא?"

"לא בא בחשבון" היתה תשובתי.

לאחר רגע של שתיקה אמר לי: "אתה יכול ללכת".

קמתי ואמרתי לו: "כלומר, זה לא יהיה הפעם הזאת?".

לא התראינו יותר לאחר שיחה זו. הוא ידע היטב שהאליבי שניסיתי ל"פברק" בחזרתי לבית-החולים היה ילדותי.

אך שבוע לאחר מכן, מוקדם בבוקר היה צלצול בפעמון הבית.

גרנו, תודה לאל, בקומה השניה ושיטת פתיחת הדלת היתה לפי השיטה הישנה, מה שאיפשר שהות קצרה למחשבה. אשתי, שהיתה בהריון בחודש השביעי ושלא ישנה היטב, העירה אותי בחיפזון. במהירות הבזק התלבשתי ועליתי לעליית הגג. היה שם מין אשנב קטן שהתרומם ואפשר היה לטפס ולצאת ישירות אל הרעפים. כך עשיתי; זחלתי לתוך פינה מאוד אפילה וכיסיתי את פניי ואת כל מה שהיה גלוי מגופי כדי להסוות את עצמי. פתאום שמעתי מישהו עולה לעליית הגג והרגשתי שמאירים עלי בפנס כיס. הצעדים התרחקו ומיד אחר-כך עלתה אלי אשתי וקראה לי. חמישה אנשים באו לקרוא לי כנראה כדי שאצטרף אליהם ל"טיול בריאותי". הם ערכו חיפוש רציני בדירה ושאלו עלי. לאשתי היתה החוכמה לומר שנסעתי כבר בערב הקודם לנים, שם גר אחיה (שנפל בורוקר ב-1944). אשתי יצאה העירה כדי לאסוף מידע נוסף והתברר שרק אותי מחפשים. בערב, הייתי מגולח ומחופש לאישה, ידידתי רן גייסמר באה לקחתני. היא ליוותה אותי לאחד מהאחים לזר, במרכז העיר, שם הייתי יומיים-שלושה. בבוקר שלמחרת, לבוש כמובן כאיש, אך בצורה כזו שגם אלו שראו אותי לעיתים קרובות לא הכירוני, הגעתי לפריטיניה, החנות הגדולה של אג'ון, כדי להצטלם בדמותי החדשה. בגלל הזקן שהיה לי, לא יכולתי להשתמש יותר בתעודת הזהות המזויפת שלי (ראה בפרק הנספחים: Moissac מסמך מס' 11, עמודים 76-77, תצלום תעודת הזהות החדשה). נסעתי קודם למואסק (טרן וגרון / Tarn-et-Garonne), שם גרתי במשך מספר ימים בבית הילדים של הצופים היהודיים, שנוהל על-ידי אישה יוצאת (Bouli). בעלה, שכינויו היה "בולי" (Chatta), שכולם קראו לה "שטה" (Mme. Simon) מהכלל, הגברת סימון לרובר גמזון, "קסטור", מייסד ארגון הצופים היהודיים בצרפת, לייצב את הארגון. אני נזכר בחג פורים הנהדר שחוויתי במואסק, באווירה החגיגית ששררה שם, בלי להתייחס לכל הסכנות שהיו אז. בחדר אחורי בבית זה מזייף חותמת עם חתיכת גומי או לינוליאום. אני חייב לציין שהוא (David Donoff) יכולתי לראות את דוד דנוף הצליח בכך בצורה כלל לא רעה. אני חושב שדוד דנוף ועוד כמה מבני משפחתו, שילמו מחיר גבוה מאוד בצוק העיתים.

ממואסק נסעתי לגרונובל, אשר היתה תחת שלטון איטלקי. שם התמנתי על-ידי ה"שישית", כלומר לחפש (Renaudin) (Jean-Pierre Marie) הארגון החשאי של הצופים היהודיים, בזהותי החדשה ז'ן פייר מרי רנודין. (La Chartreuse מקומות מסתור לילדים עם צוות של מדריכות הצופים. אזור החיפושים היה שרטורז) מכן, אשתי הצטרפה אליי. היא סיפרה לי שבאג'ון המשיכו להתעניין בי ויותר מפעם אחת באו עד לביתנו

לחפשני. בכל פעם היא אמרה להן שאני בסיוור. אני מוכרח להודות שלא היתה לי הצלחה רבה במשימה שהטילה עלי ה"שישית".

מכל מקום, אשתי עמדה ללדת ולא היה מוצא אחר מלעבור איתה את הגבול לשוויץ. נסעתי לליון כדי לבקש רשות מהרב הראשי של צרפת, משם לפריגו כדי לקבל רשות גם מהאחראי על הדת באלזס-לורן, בו נערך סדר ציבורי ברחוב ז'ן ז'ק (Grenoble) הייתי תלוי גם-כן מבחינה מנהלתית. עדיין היינו בפסח בגרונובל, אישיות חשובה (Bernheim) (Maitre Leonce) רוסו 7. בראש ישבו הרב קפל ועל-ידו עורך-הדין לאונס ברנהיים. היינו כ- 60 משתתפים. כל אחד הכין (Edmond Fleg) בתנועה הציונית בצרפת, שהיה גיסו של אדמונד פלג לעצמו את מנתו הדלה על הגז היחיד שהיה במקום. האווירה היתה לבבית מאוד. ליאונס ברנהיים היה ממש באמצע דבריו, ואני זוכר את מילותיו: "בקרוב הכל ישתנה!". באותו הרגע נפתחה הדלת ושני מפקחי משטרה נכנסו. מאחר והיינו בקומה הראשונה כל אחד הסתכל מיד לכיוון החלון החיצוני, שוקל את הסיכויים לקפוץ החוצה. אך האדונים שאלו: "מי אתם, מה אתם עושים פה?". ליאונס ברנהיים ענה: "אני אבוא מחר אל השלטונות" (האיטלקים כמובן). האנשים הלכו והסדר נמשך. אך מספר ימים לאחר מכן היינו צריכים בכל-זאת לחשוב על העתיד. אשתי עמדה ללדת ואני הייתי עדיין מבוקש. האמצעי שבו השתמשנו כדי לעבור לשוויץ, לבושה בחלוק של הצלב האדום שתארגן את ("Neige") אי אפשר היה להשתמש בו. שלחתי מדריכה, "נגי" חציית הגבול. דבר זה התבצע 20 יום לפני לידתה של בתנו מדלן-אסתר, שנולדה ב- 31 למאי 1943. כאשר עמדנו לעלות לרכת בגרונובל, כדי להתקרב לגבול, ליאונס ברנהיים הגיע לרציף וביקש ממני לבצע משימה; לפגוש בגינבה, בשמו, יועץ לאומי (מקביל לחבר כנסת) ולבקש ממנו אישור שבנו יכול לעבור לשוויץ. רק לו ולאשתו היה אישור כזה.

חציית הגבול לשוויץ כמעט נכשלה, הסיבה היתה זו: סוכם היה שנערה צעירה תחכה לנו בכיכר אחד הכפרים שנמצאו ליד הגבול. היא היתה צריכה ללוותנו לחוות הוריה ומשם, עם רדת החשיכה, להוליכנו דרך השדות עד למקום אותו עלינו יהיה לעבור כדי להגיע לשוויץ. אך כאשר הגענו באוטובוס למרכז הכפר האמור איש לא היה במקום המפגש. עד כדי כך שמבלי משים המשיך האוטובוס בדרכו. לאט-לאט ירדו כל הנוסעים, חוץ מאיתנו, והגיע לתחנה הסופית. כלומר, כ- 50 מטר מהגבול, שם ראינו שוטרים ומוכסים. היינו נואשים. הנהג שם לב, פנה לעברינו ואמר בשקט: "מה אתם עושים כאן? אתם רוצים לעבור את הגבול טפשים שכמותכם! רדו בשקט מהאוטובוס וחזרו מבלי לקחת את החפצים, אני אחזיר לכם אותם בכפר". ירדנו מהאוטובוס, בצורה הכי רגועה שרק אפשר; לפני השוטרים והמוכסים. התחלנו ללכת חזרה ואז ראינו את הנערה הצעירה שציפתה לנו. ההמשך עבר ללא תקלות ואנו חייבים לאותו נהג - יישר כוח!.

בצעתי את מה שביקש ממני ליאונס ברנהיים, אך לדאבוני מאוחר מדי; כשהגעתי לשוויץ נעצרנו, היה זה בית-ספר אשר הכרתי היטב, מכיוון שגדלתי ב- (Crockettes) אשתי ואני, במחנה פליטים, מחנה קרופט גינבה עד גיל 13. הוריי לא יכלו לבוא לראותני, אלא רק מרחוק כאשר גדר חוצצת בינינו. שוחררתי רק ביום בו אושפזה אשתי בבית-החולים הקנטונלי, כדי ללדת. מיד כששוחררתי, נסעתי בבהילות ליועץ הלאומי אליו נשלחתי על-ידי עורך-הדין ברנהיים. אך היה זה לשווא משפחת ברנהיים נעלמה בסערה.

סוף דבר

פה מסתיימים סיפורי זכרונותי מ- מאי 1941 ועד מאי 1943. ללא ספק שכחתי כמה, וגם הזמן עושה את שלו, ישנם וודאי אירועים אשר לגמרי נמחקו מזכרוני.

אך לא אוכל להניח את עטי מבלי להיזכר בהתרגשות רבה באנשים, נשים וילדים להם לא הצלחתי לעזור ביעילות וגם מבלי להלל את אלה מחבריי ששילמו בחייהם למען קהל ישראל.

אולם עלי להוסיף את המילים הבאות:

אני מקווה שתבינו, שהדפים שקראתם הינם עדות אחת מיני רבות, על פעילות שהיתה מוגבלת, אני מדגיש זאת. היו עוד רבנים רבים שפעלו רבות בשנות הסייט. לכן אין מקום לא במילות שבח ולא במילות תודה מכיוון

שהיתה זו פשוט חובה שהיה צריך למלא. בנוסף לכך היתה זו חובה שמולאה בצורה כה לא מספקת, כה מזערית. אך חייבים להכיר ולפרסם את פעילות הרבנים. לגביי, לעולם אצטער שלא הצלחתי יותר.

לפעמים נראה לי שאני רואה אותם, את אלה שלא הצלחתי למנוע מהם את הגורל הצפוי להם. ולעיתים אני מדמיין לעצמי שהם, או יותר נכון הצל שלהם, ילווה אותי כאשר ארוני ינשא לקבר, אולי כדי להוכיח אותי על שלא השכלתי להצילם, או אולי כדי לסלוח לי ולנחם אותי על שלא עלה הדבר בידי.

"כאשר עולה הזכרון"- כאילו תוספת לחיים ניתנו לי מאז מרץ 1943. בתנאים שיכולתי לדרוש, חוץ מלהגיע לנמל בראש צלול באמונה בה' ובתקווה.

נספחים

נספח מס' 1:

נספח מס' 2:

נספח מס' 3 :

נספח מס' 4 :

נספח מס' 5 :

נספח מס' 6 :

נספח מס' 7:

נספח מס' 8 :

נספח מס' 9 :

נספח מס' 10 :

נספח מס' 11 :

